

Futures Studies of Takaful Accounting in Iran

Mohammad Javad Zare Bahnamiri^{1,*}, Mohaamad Hasan Maleki², Amir Abbas Salemi³

¹ Associate Professor, Department of Accounting, Faculty of Economic Sciences and Administration, Qom University, Qom, Iran.

² Professor, Department of Management, Faculty of Economic Sciences and Administration, Qom University, Qom, Iran.

³ Master's Student, Accounting, Faculty of Economic Sciences and Administration, Qom University, Qom, Iran.

ARTICLE INFO

KEYWORDS:

Accounting
Driver
Futures studies
Fuzzy Delphi
Islamic Accounting
Takaful
Scenario analysis

ABSTRACT

BACKGROUND AND OBJECTIVES: In recent decades, the Takaful industry has experienced rapid growth in Islamic countries as a Shariah-compliant alternative to conventional and Western insurance. With the increasing demand for transparency and compliance with Shariah principles, the need for specialized accounting frameworks for this industry has become prominent. The introduction of Takaful into Iran's formal insurance system has created multiple challenges in the areas of recognition, measurement, and financial disclosure, necessitating a futures-oriented approach.

The primary objective of this research is to identify and analyze the key driving forces shaping the future of Takaful accounting in Iran, to prioritize these drivers, and to develop plausible scenarios for this future. Accordingly, the findings of this study can provide a scientific and policy-oriented roadmap for insurance companies, regulators, and professionals.

METHODS: This research is applied in terms of purpose and adopts a mixed-methods approach in terms of methodology. To achieve the research objectives, a combination of two quantitative methods—the Fuzzy Delphi Method and the MARCOS multi-criteria decision-making method was employed. The number of experts participating in this study was 15, which is considered appropriate and acceptable for judgment-based, expert-centered methods. The expert evaluation questionnaire was developed based on a literature review, and to assess its validity, the Content Validity Ratio (CVR) and Content Validity Index (CVI) of Lawshe were applied. The research process was conducted during 2024–2025.

This study was conducted in four stages. In the first stage, drivers influencing the future of Takaful accounting were identified through a literature review. In the second stage, expert evaluation questionnaires were distributed among selected experts to screen the identified drivers using the Fuzzy Delphi Method. In the third stage, key drivers affecting the future of Takaful accounting in Iran were prioritized to extract the final drivers via the MARCOS multi-criteria decision-making method. In the fourth stage, plausible Takaful accounting scenarios in Iran were mapped using the final drivers, with focus group interviews as the primary tool.

FINDINGS: In the first stage, an initial list of drivers influencing the future of Takaful accounting in Iran was prepared through a review of previous studies. In this stage, 25 drivers were identified and classified into five main categories: socio-cultural, technological, regulatory, market-related, and economic drivers. In the second stage, the Fuzzy Delphi Method was employed to screen these drivers and identify the key ones. For this purpose, a questionnaire was designed and distributed among a group of experts. As a result of this process, 17 drivers were excluded due to not meeting the required criteria, and 8 drivers were selected for final ranking. The Content Validity Ratio (CVR) and Content Validity Index (CVI) of Lawshe were calculated for the drivers in this study, confirming that all retained drivers possessed acceptable validity.

In the next stage, these 8 drivers were further evaluated using the MARCOS method to rank and prioritize them based on multiple criteria. According to the scores, the drivers "competitiveness of Takaful against conventional insurance" and "development of Islamic financial culture" received the highest priority.

In the final stage, future scenarios for Takaful accounting were developed based on these two high-priority drivers and focus group interviews. Each driver consisted of two contrasting states. The contrasting states for the first driver are: low competitiveness of Takaful against conventional insurance versus high competitiveness of Takaful against conventional insurance. The second driver also has two contrasting states, which are: significant development of Islamic financial culture versus weak development of Islamic financial culture.

Overall, four plausible future scenarios for Takaful accounting in Iran were derived, reflecting different combinations of these two drivers, including significant development of Islamic financial culture alongside

low competitiveness of Takaful, significant development of Islamic financial culture alongside high competitiveness of Takaful, weak development of Islamic financial culture alongside low competitiveness of Takaful, and weak development of Islamic financial culture alongside high competitiveness of Takaful.

CONCLUSION: Considering the four plausible scenarios for the future of Takaful accounting in Iran, it is essential for policymakers and insurance companies to adopt a set of coordinated measures to enable the sustainable and competitive development of Takaful. These measures should contribute both to the expansion of Islamic financial culture and to strengthening the competitiveness of Takaful against conventional insurance. The following recommendations are structured around five key areas. Key areas for action include establishing a legal and regulatory framework for the formation of Takaful companies, providing tax incentives, formulating Shariah-based regulations, and creating specialized regulatory bodies to enhance transparency and accountability; developing diverse, simple, and competitive insurance products tailored to societal needs while standardizing schemes to increase trust; conducting public awareness campaigns, promoting Islamic financial culture, and training specialized human resources; utilizing artificial intelligence, blockchain, and data analytics to improve processes, transparency, and efficiency; and expanding Takaful reinsurance, establishing Shariah-compliant guarantee funds, and employing Islamic financial instruments within company structures.

رویدادیند منتشر نشده

آینده پژوهی حسابداری تکافل در ایران

محمد جواد زارع بهنمیری^{۱*}، محمد حسن ملکی^۲، امیر عباس سالمی^۳

^۱ دانشیار گروه حسابداری، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه قم، قم، ایران.

^۲ استاد تمام گروه مدیریت، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه قم، قم، ایران.

^۳ دانشجوی کارشناسی ارشد حسابداری، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه قم، قم، ایران.

چکیده

پیشینه و اهداف: در دهه های اخیر، با گسترش صنعت تکافل در کشورهای اسلامی، نیاز به توسعه چارچوب های حسابداری منطبق با مبانی شریعت بیش از پیش احساس می شود. ورود تکافل به صنعت بیمه ایران و چالش های حسابداری آن، ضرورت انجام پژوهشی جامع در این زمینه را آشکار ساخته است. این پژوهش با هدف شناسایی و تحلیل پیشران های کلیدی مؤثر بر آینده حسابداری تکافل در ایران انجام شده است.

روش شناسی: این تحقیق از نظر جهت گیری کاربردی و از منظر روش شناسی آمیخته است و داده ها از طریق ابزارهای میدانی گردآوری شده اند. جامعه آماری پژوهش شامل ۱۵ خبره در حوزه های حسابداری، بیمه و تکافل بوده که به صورت قضاوتی انتخاب شدند.

پژوهش طی سال های ۱۴۰۳ و ۱۴۰۴ در چهار گام اجرا شد: مرحله اول، استخراج پیشران های مؤثر از طریق مرور ادبیات؛ مرحله دوم، غربال پیشران ها با استفاده از پرسشنامه خبره سنجی و روش دلفی فازی؛ مرحله سوم، اولویت بندی پیشران های غربال شده با استفاده از پرسشنامه اولویت سنجی و روش مارکوس؛ و مرحله چهارم، تدوین سناریوهای باورپذیر آینده حسابداری تکافل در ایران با ابزار مصاحبه با گروه های کانونی.

یافته ها: از میان ۲۵ پیشران استخراج شده از طریق مرور ادبیات، که در پنج بخش اصلی پیشران های اجتماعی فرهنگی، پیشران های فناورانه، پیشران های نظارتی، پیشران های مربوط به بازار و پیشران های اقتصادی طبقه بندی شدند، ۱۷ پیشران با استفاده از روش دلفی فازی حذف شده و ۸ پیشران باقی ماندند و با استفاده از روش مارکوس اولویت بندی شدند که بر اساس نتایج روش مارکوس، دو پیشران رقابت تکافل با بیمه های مرسوم و توسعه فرهنگ مالی اسلامی بیشترین تأثیر را بر آینده حسابداری تکافل دارند. بر اساس این دو پیشران و حالت های متضاد آن ها، چهار سناریوی باورپذیر برای آینده حسابداری تکافل در ایران ترسیم شد.

نتیجه گیری:

در نتیجه، به سیاست گذاران و شرکت های بیمه توصیه می شود با اتخاذ رویکردی جامع در پنج محور «حمایت قانونی و نظارتی»، «توسعه خدمات و محصولات»، «فرهنگ سازی و آموزش»، «نوآوری فناورانه و تحول دیجیتال» و «زیر ساخت های مالی اسلامی»، زمینه را برای توسعه پایدار و رقابتی تکافل در ایران فراهم سازند.

کلمات کلیدی:

آینده پژوهی

پیشران

تحلیل سناریو

تکافل

حسابداری

حسابداری اسلامی

دلفی فازی

مقدمه

در دهه های اخیر، صنعت بیمه به عنوان یکی از ارکان اصلی نظام مالی در کشورهای مختلف، در مسیر تحول و تنوع ساختاری قرار گرفته است. با این حال، در جوامع اسلامی، ماهیت بیمه های متعارف همواره با چالش های فقهی همراه بوده است. فقهای اهل سنت، به ویژه به دلیل وجود عناصر غرر (عدم قطعیت)، میسر (قمار) و ربا، مشروعیت بیمه متعارف را زیر سؤال برده اند (Alshammari et al., 2019). همین امر زمینه ساز ظهور ساختاری جایگزین با عنوان «تکافل» شده است؛ تکافل رویکرد اسلامی به بیمه است. تکافل جایگزینی برای بیمه سنتی و متعارف است که اغلب به آن بیمه اسلامی نیز می گویند (Billah, 2003). مفهوم تکافل ریشه در سیستم های اقتصاد اسلامی دارد که هدف آن ارتقای رفاه و همبستگی بین همه اقشار جامعه، از طریق همکاری و مسئولیت مشترک است (Khan et al., 2020).

بیمه متداول در چارچوب فقه شیعه قابل قبول است، هرچند که غالب علمای اهل سنت آن را تأیید نمی کنند (آزادبخت و همکاران، ۱۴۰۳). بنابراین ارائه بیمه اسلامی (تکافل) می تواند با مشارکت هموطنان اهل سنت، به ویژه در استان هایی با جمعیت بیشتر اهل سنت، رضایت مندی بیشتری ایجاد

کند و هم‌زمان به گسترش صنعت بیمه در کشور کمک نماید. از طرفی با بیان مزایای بیمه تکافل از جمله برگشت مازاد سرمایه برای مشارکت‌کنندگان، این امکان وجود دارد که بسیاری از افراد که پیش‌تر در صنعت بیمه فعال نبوده‌اند، به صنعت بیمه جذب شوند. یکی از شاخص‌های مهم برای سنجش وضعیت صنعت بیمه، ضریب نفوذ بیمه است که از رابطه زیر به دست می‌آید (شاه‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۹):

$$100 \times \frac{\text{مجموع حق بیمه تولیدی}}{\text{تولید ناخالص داخلی}} = (\%) \text{ضریب نفوذ بیمه}$$

طبق گزارش سیگما، ضریب نفوذ بیمه در ایران در سال ۲۰۱۸ برابر با ۲/۰۱ درصد بوده و ایران در میان ۱۴۷ کشور جهان، رتبه ۶۳ را به خود اختصاص داده است (پرور، ۱۳۹۸). در سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱، ضریب نفوذ بیمه همچنان روند کاهشی داشته و بر اساس آمار بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران، به حدود ۱/۸ درصد رسیده است (قربانی و همکاران، ۱۴۰۴). در حالی که میانگین جهانی این شاخص حدود ۷ درصد است که نشان از استفاده نسبتاً کم از بیمه در مقایسه با حجم اقتصاد کشور دارد (خندان و همکاران، ۱۴۰۲).

اندازه بازار جهانی تکافل در سال ۲۰۲۴ برابر با ۳۶،۵۷ میلیارد دلار آمریکا برآورد شده است. طبق پیش‌بینی آیمارک گروپ (IMARC Group, 2024)، انتظار می‌رود این بازار تا سال ۲۰۳۳ به ۷۵،۲۶ میلیارد دلار برسد و در دوره ۲۰۲۵ تا ۲۰۳۳ نرخ رشد سالانه مرکب ۸،۲۸ درصدی را تجربه کند. در حال حاضر، شورای همکاری خلیج فارس با در اختیار داشتن ۸۵ درصد سهم بازار در سال ۲۰۲۴، بر این بازار تسلط دارد. رشد این بازار ناشی از افزایش جمعیت مسلمانان در سراسر جهان و افزایش آگاهی عمومی نسبت به امور مالی اسلامی است. افزون بر این، سهم بازار تکافل تحت تأثیر عواملی چون وضع سیاست‌های حمایتی از سوی دولت‌ها، پیشرفت‌های مداوم فناوری و توسعه اقتصادی در کشورهای اسلامی قرار دارد. صنعت تکافل یکی از سریع‌ترین صنایع در حال رشد در جهان اسلام است (Akhtar et al., 2021). این پیشرفت شتابان در صنعت تکافل باعث تقاضا برای شفافیت بیشتر می‌شود. انتظار می‌رود این شفافیت ساختار متصدیان تکافل را که از نظر فلسفه، ساختار و حقوق مشارکت‌کنندگان و همچنین حقوق ذینفعان منحصر به فرد هستند، منعکس کند. عدم شفافیت تأثیرات منفی بر ارزش سهام صنعت تکافل دارد. این شرایط فشار بیشتری را برای متصدیان تکافل ایجاد می‌کند تا داوطلبانه اطلاعات مالی بیشتری را بیش از نیاز افشا کنند (Hassan & Rohayem, 2009). در ساختار تکافل، برخلاف بیمه‌های تجاری که مبتنی بر انتقال ریسک به شرکت بیمه است، ریسک در میان مشارکت‌کنندگان توزیع می‌گردد و متصدی تکافل صرفاً مدیریت‌کننده وجوه دریافتی از مشارکت‌کنندگان تکافل است (Hassan, 2020). این ویژگی، نیازمند چارچوب‌های خاص حسابداری و گزارشگری مالی است که هم با اصول شرعی سازگار باشد و هم پاسخگوی الزامات شفافیت و مقایسه‌پذیری باشد (Habib, 2018). از سوی دیگر، حرفه حسابداری نیز در سال‌های اخیر با تحولات محیطی، فناوری‌های جدید، الزامات مقرراتی بین‌المللی و انتظارات روزافزون ذینفعان مواجه شده است. در چنین شرایطی، حسابداری تکافل با دوگانه‌ای از پیچیدگی و ضرورت مواجه است؛ از یک‌سو نیاز به تبعیت از اصول شریعت و از سوی دیگر پاسخگویی به نهادهای ناظر مالی، مالیاتی و سرمایه‌گذاران. این دوگانه، اهمیت پرداختن به آینده این حوزه را دوچندان کرده است. با وجود اهمیت روزافزون صنعت تکافل، بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که در ایران، تمرکز اصلی مطالعات انجام‌شده عمدتاً بر جنبه‌های حقوقی (جلیلی و همکاران، ۱۳۹۶)، کارایی عملیاتی (امجدی و همکاران، ۱۴۰۰) و پیاده‌سازی اجرایی تکافل (حاجی علی اکبری، ۱۳۹۹) بوده و تاکنون هیچ پژوهش مستقلی به بررسی آینده حسابداری تکافل در چارچوب آینده‌پژوهی نپرداخته است. این خلأ پژوهشی در شرایطی است که توسعه صنعت تکافل در کشور، به‌ویژه با ورود آن به نظام رسمی بیمه، نیازمند طراحی نظام‌های حسابداری، افشا و گزارشگری مالی به‌صورت سنجیده و آینده‌نگرانه است. بنابراین، مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که با توجه به روندهای جهانی در صنعت تکافل و تغییرات گسترده در استانداردهای بین‌المللی حسابداری، آینده حسابداری تکافل در ایران با چه پیشران‌هایی شکل خواهد گرفت و چه مسیرهایی را می‌توان برای توسعه آن پیش‌بینی کرد.

هدف اصلی این پژوهش، آینده‌پژوهی در حوزه حسابداری تکافل در ایران و ترسیم چشم‌اندازی روشن از مسیرهای محتمل آن است. در این راستا، نخست تلاش می‌شود پیشران‌های کلیدی مؤثر بر تحولات حسابداری تکافل شناسایی گردد. سپس این پیشران‌ها مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته تا عوامل نهایی و تعیین‌کننده‌ای که بیشترین اثر را بر شکل‌گیری آینده این حوزه دارند مشخص شوند. بر مبنای این تحلیل، سناریوهای باورپذیر و محتملی برای آینده حسابداری تکافل در ایران طراحی خواهد شد تا بتوان مسیرهای مختلف پیش‌روی این نظام را به تصویر کشید. در نهایت، پژوهش حاضر در پی آن است که با ارائه راهکارها و پیشنهادها کاربردی، زمینه تصمیم‌گیری آگاهانه‌تر برای نهادهای ناظر، سیاست‌گذاران و شرکت‌های فعال در صنعت تکافل فراهم شود. بر این اساس، سوالات پژوهش حاضر عبارتند از:

- ۱) پیشران‌های کلیدی تأثیرگذار بر حسابداری تکافل در ایران چیست؟
- ۲) پیشران‌های نهایی اثرگذار بر روی آینده حسابداری تکافل در ایران چیست؟

مبانی نظری پژوهش

تکافل کلمه‌ای عربی است که به معنای حمایت و جبران متقابل است: یکی از طرفین در عین حال که به دیگران کمک می‌کند، از طرف آن‌ها نیز غرامت می‌گیرد. این ایده حمایت متقابل به‌وضوح در تضاد با انگیزه سودآوری است که اساس بیمه‌های متعارف و تجاری را تشکیل می‌دهد. مفهوم تکافل به‌طور بنیادین با بیمه متعارف تجاری متفاوت است، اگرچه با بیمه‌های متقابل مرسوم شباهت‌هایی نیز دارد (Bakar, 2009).

تکافل به عنوان یک مفهوم جدید در اواسط دهه ۱۹۸۰ پدیدار شد، زمانی که علمای شریعت برای اولین بار در تاریخ مدرن یک محصول تکافل را تأیید کردند (Bakar, 2009). اولین شرکت تکافل مدرن در سال ۱۹۷۹ در سودان تأسیس شد. در همان سال، شرکت دیگری نیز در بحرین تأسیس شد. در دهه ۱۹۸۰، چندین شرکت تکافل در خاورمیانه و مالزی تأسیس شدند. در مالزی، قانون تکافل در سال ۱۹۸۴ توسط پارلمان تصویب شد. امروزه بیش از ۳۰۰ شرکت تکافل در سراسر جهان فعالیت می‌کنند (Malik & Ullah, 2019).

حسن (Hassan, 2020) به تفاوت‌های تکافل و بیمه‌های متعارف می‌پردازد:

- بیمه تکافل مبتنی بر همکاری متقابل است و زیر نظر هیئت نظارت شرعی فعالیت می‌کند. در مقابل، بیمه متعارف مبتنی بر منافع مادی است و طبق قوانین حاکم فعالیت می‌کند و هدف اصلی آن‌ها به حداکثر رساندن منافع سهامداران است.
- مشارکت‌کنندگان تکافل به «صندوق تکافل» تحت عنوان «تبرع» کمک می‌کنند که این وجوه برای جبران خسارت در صورت وقوع یک رویداد غیرمنتظره استفاده می‌شود. در بیمه‌های متعارف، مشارکت‌کنندگان مبلغ مشخصی را به‌عنوان حق بیمه برای یک دوره زمانی معین پرداخت می‌کنند تا در صورت وقوع یک رویداد غیرمنتظره، جبران خسارت دریافت کنند.
- شرکت‌های تکافل شامل مشارکت‌کنندگان، حساب سهام‌داران و صندوق تکافل هستند. در بیمه‌های متعارف، مبلغ حق بیمه به‌عنوان درآمد در نظر گرفته می‌شود و بنابراین متعلق به سهام‌داران است.
- در بیمه تکافل، مبلغ مازاد حاصل از صندوق تکافل بین مشارکت‌کنندگان توزیع می‌شود و سود حاصل از سرمایه‌گذاری بین مشارکت‌کنندگان و سهامداران تقسیم می‌گردد. در قراردادهای بیمه متعارف، مبلغ سود حاصل از سرمایه‌گذاری و مازاد تنها بین سهامداران توزیع می‌شود.
- در صورت کسری در صندوق تکافل، وام بدون بهره (قرض الحسنه) توسط وکیل، متصدی تکافل، ارائه می‌شود. اگر کسری در بیمه متعارف رخ دهد، نهاد بیمه به تنهایی مسئولیت آن را بر عهده دارد.
- در تکافل ریسک بین مشارکت‌کنندگان توزیع می‌گردد در مقابل، بیمه‌های متعارف بر اساس سازوکار انتقال ریسک عمل می‌کنند که ریسک از بیمه‌گذاران به شرکت بیمه منتقل می‌شود.
- در نظام تکافل، مفهوم غر (عدم اطمینان) از طریق سازوکار مشارکت داوطلبانه و توزیع ریسک میان مشارکت‌کنندگان کاهش می‌یابد، زیرا هدف اصلی تکافل همکاری متقابل و حمایت جمعی است. در مقابل، در بیمه‌های متعارف، رابطه قراردادی میان بیمه‌گر و بیمه‌گذار مبتنی بر مبادله حق بیمه در برابر تعهد جبران خسارت است که می‌تواند واجد عناصری از عدم اطمینان تلقی شود. از این‌رو، تکافل با بازتعریف ساختار قراردادی، کوشیده است تا جنبه‌های غیرقطعی (غر) را به حداقل برساند و آن را با اصول فقهی سازگار کند.
- کمک‌های تبرع که در صندوق تکافل ارائه می‌شود، عنصر میسر (قمار) را از بین می‌برد، زیرا در تکافل ریسک بین مشارکت‌کنندگان توزیع می‌گردد و هیچ‌یک از طرفین متضرر نمی‌شوند. اگر عدم قطعیت رخ ندهد، مشارکت‌کنندگان حق مشارکت خود را از دست می‌دهد، در حالی که اگر عدم قطعیت رخ دهد، متصدی تکافل ممکن است با وجود پرداخت حق مشارکت‌های متعدد متضرر شود.

طبق بند ۵ استاندارد حسابداری مالی شماره ۴۳ سازمان آئوئی (AAOIFI, 2023-b) یک مؤسسه تکافل دارای ساختار منحصر به فردی است و شامل متصدی تکافل، صندوق تکافل مشارکت‌کنندگان (PTF) و در برخی مواقع (به ویژه در مورد مؤسسه تکافل خانواده) شامل صندوق سرمایه‌گذاری مشارکت‌کنندگان (PIF) است.

متصدی تکافل، عملیات تکافل را بر اساس قرارداد وکالت با حق الزحمه مدیریت می‌کند. همچنین، متصدی تکافل می‌تواند مسئولیت سرمایه‌گذاری دارایی‌های صندوق تکافل مشارکت‌کنندگان و صندوق سرمایه‌گذاری مشارکت‌کنندگان را از طریق مضاربه یا وکالت سرمایه‌گذاری (وکالت بالاستثمار) بر عهده بگیرد. متصدی تکافل ممکن است طبق مقررات یا رویه بازار یا مفاد اساسنامه خود، موظف به حمایت موقت از صندوق تکافل مشارکت‌کنندگان

از طریق ارائه قرض الحسنه (وام بدون بهره) باشد. صندوق تکافل مشارکت کنندگان در پایان دوره گزارشگری یک مازاد یا کسری خواهد داشت که به طور کامل به شرکت کنندگان تعلق می‌گیرد. قرض الحسنه دریافتی از متصدی تکافل یک بدهی برای صندوق تکافل مشارکت کنندگان است که باید بازپرداخت شود. انتظار می‌رود که صندوق تکافل مشارکت کنندگان هر زمان که مازاد به دست آورد (و یا دارای نقدینگی/ توانگری مالی کافی باشد) قرض الحسنه را بازپرداخت کند و از این رو بدون تاریخ بازپرداخت ثابت و به یک عنوان بدهی کوتاه مدت در نظر گرفته می‌شود (AAOIFI, 2023-b).

طبق بند ۸ استاندارد حسابداری مالی شماره ۴۲ سازمان آئوفی (AAOIFI, 2023-a) مجموعه کامل صورت‌های مالی یک مؤسسه تکافل باید شامل موارد زیر باشد:

الف. صورت وضعیت مالی مؤسسه تکافل در پایان دوره گزارشگری مالی

ب. صورت سود و زیان و سایر درآمد جامع (سایر اقلام سود و زیان جامع) مؤسسات تکافل برای دوره گزارشگری مالی؛

پ. صورت تغییرات در حقوق مالکانه مؤسسه تکافل برای دوره گزارشگری مالی؛

ت. صورت جریان‌های نقدی مؤسسه تکافل برای دوره گزارشگری مالی؛

ث. صورت وضعیت مالی صندوق تکافل مشارکت کنندگان مدیریت شده، به طور جداگانه برای عملیات تکافل عمومی و تکافل خانوادگی، در پایان دوره گزارشگری مالی؛

ج. صورت فعالیت‌های مالی صندوق تکافل مشارکت کنندگان مدیریت شده، به طور جداگانه برای عملیات تکافل عمومی و خانوادگی، برای دوره گزارشگری مالی؛

چ. صورت وضعیت صندوق سرمایه‌گذاری مشارکت کنندگان مدیریت شده برای دوره گزارشگری مالی؛ و

ح. یادداشت‌هایی که شامل اهمیت رویه‌های حسابداری و سایر توضیحات است.

طبق بند ۹ استاندارد حسابداری مالی شماره ۴۲ سازمان آئوفی (AAOIFI, 2023-a) صورت‌های مالی باید وضعیت مالی، عملکرد مالی، فعالیت‌های مالی و جریان‌های نقدی مؤسسه تکافل، از جمله متصدی تکافل و صندوق‌های مدیریت شده را به طور منصفانه ارائه دهند.

طبق بند ۱۰ استاندارد حسابداری مالی شماره ۴۲ سازمان آئوفی (AAOIFI, 2023-a) دارایی‌ها، بدهی‌ها و حقوق مالکانه و همچنین درآمدها و هزینه‌ها، سودها و زیان‌های مؤسسه تکافل (در نقش متصدی تکافل) باید به طور جداگانه از دارایی‌ها، بدهی‌ها و مازاد/کسری و درآمدها و هزینه‌ها، سود و زیان‌های مربوط به صندوق تکافل یا سرمایه‌گذاری مشارکت کنندگان مدیریت شده ارائه شوند.

طبق بند ۵۹ استاندارد حسابداری مالی شماره ۴۳ سازمان آئوفی (AAOIFI, 2023-b) یک مؤسسه تکافل تنها زمانی اقدام به قطع شناسایی یک توافق تکافل کند که:

الف) زمانی که توافق منقضی شود، به عبارت دیگر، زمانی که تعهدات مشخص شده در توافق منقضی، ایفا یا لغو شده باشد؛ یا

ب) زمانی که شرایط توافق طبق توافق متقابل یا با تغییر در مقررات اصلاح شده باشد و مؤسسه تکافل توافق اصلاح شده را به عنوان توافق جدید شناسایی کند.

استانداردهای حسابداری سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI) بر اندازه‌گیری، شناسایی و افشای دارایی‌ها و بدهی‌های اسلامی تمرکز دارند و با تأکید بر شفافیت، انصاف و انطباق با شریعت، سازگاری و مقایسه‌پذیری گزارشگری مالی در مؤسسات مالی اسلامی را تضمین می‌کنند. در مقابل، استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی (IFRS) که توسط هیئت استانداردهای حسابداری بین‌المللی تدوین شده‌اند، چارچوبی جهانی برای گزارشگری مالی ارائه می‌دهند که شفافیت و مقایسه‌پذیری را در سطح بین‌المللی تسهیل می‌کند، اما بدون توجه خاص به معاملات مبتنی بر شریعت طراحی شده‌اند و به عنوان استاندارد غیرمذهبی شناخته می‌شوند. با افزایش اهمیت صورت‌های مالی شفاف و قابل مقایسه، IFRS به عنوان استاندارد اصلی در سیستم متعارف عمل می‌کند، اما برای ویژگی‌های خاص صنعت مالی اسلامی توسعه نیافته است. در کشورهای غیرمسلمان،

مؤسسات مالی اسلامی علاوه بر IFRS، مشمول اصول پذیرفته شده حسابداری (GAAP) و قوانین تجاری محلی نیز هستند که این امر پیچیدگی‌هایی را ایجاد می‌کند (Habib, 2018).

مروری بر پیشینه پژوهش

با توجه به تفاوت‌های بنیادین بین بیمه‌های متعارف و تکافل، و الزامات خاص گزارشگری مالی در چارچوب شریعت، پژوهش‌های گوناگونی در سطح بین‌الملل و داخلی به بررسی جنبه‌های مختلف این صنعت نوظهور پرداخته‌اند. در ادامه، مرور برخی مطالعات صورت گرفته در زمینه تکافل، توسعه حسابداری مرتبط با آن، و بسترهای فرهنگی، قانونی، اقتصادی و فناوریانه ارائه می‌شود تا شناخت جامع‌تری از وضعیت موجود و روندهای آینده این حوزه به دست آید.

پژوهش‌های احمد مختار و همکاران (Ahmad Mokhtar et al., 2017)، اختر و خان (Akhter & Khan, 2017)، شریف و حوسنین (Sherif & Hussnain, 2017)، شریف و شعیری (Sherif & Shaairi, 2013) به بررسی عوامل مؤثر بر تقاضای تکافل می‌پردازند.

در پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل مؤثر در پیاده‌سازی بیمه اسلامی (تکافل) در سطح بیمه میهن»، حاجی‌علی‌اکبری و همکاران (۱۳۹۹) با بهره‌گیری از روش دلفی و مصاحبه با خبرگان صنعت بیمه، به شناسایی متغیرهای کلیدی اثرگذار بر اجرای نظام تکافل در ایران پرداختند. نتایج تحقیق نشان داد که چهار مؤلفه اصلی شامل بهای تمام‌شده ارائه خدمات بیمه‌ای، قوانین و دستورالعمل‌های ابلاغی، تحقیقات آماری و شفافیت اطلاعات، نقش محوری در استقرار نظام تکافل دارند که در این میان، عامل «بهای تمام‌شده» بیشترین اثر مستقیم را بر فرایند پیاده‌سازی داشته است. این محققان نتیجه گرفتند که عوامل استخراج شده می‌توانند نقش مؤثری در استقرار نظام تکافل در سطح شرکت‌های بیمه داشته باشند و به کاهش ریسک و آزمون و خطا کمک کنند.

سلاطی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای نشان دادند که حسابداری برای پاسخ به تغییرات فناوری نیازمند به‌روزرسانی و تحول در آموزش، قوانین، استانداردها و تکنیک‌های حسابداری و حسابرسی است. همچنین تأکید کردند که این تغییرات باید متناسب با شرایط محیطی ایران طراحی و اجرا شوند تا تأثیرگذاری مطلوب حاصل گردد.

مختار و بره (Mukhtar and Barre, 2024) در مطالعه‌ای به بررسی نگرش مشتریان فعلی و بالقوه نسبت به محصولات تکافل و پذیرش آن‌ها در کشور سومالی پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که مزیت نسبی درک‌شده، سازگاری درک‌شده، آگاهی، فرهنگ درک‌شده و اعتماد درک‌شده تأثیر مثبت و معناداری بر پذیرش محصولات تکافل دارند.

حبیبی (۱۴۰۲) به شناسایی ویژگی‌ها، عوامل و موانع مؤثر بر پذیرش تکافل در صنعت بیمه با رویکرد داده بنیاد پرداخت. یافته‌های پژوهش سه بخش زیر را شامل می‌شود: الف) ویژگی‌ها و مزیت‌ها: ویژگی مذهبی و اعتقادی، ویژگی اقتصادی، ویژگی مبتنی بر صندوق، ویژگی خیرخواهانه، نو و ابتکاری بودن، مبتنی بر الگوی تکافل، عدم معایب بیمه‌های متعارف، کاهش انواع هزینه‌ها، عدالت محور بودن؛ ب) عوامل مؤثر بر پذیرش: عوامل اعتقادی و اسلامی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی-اداری، عوامل اخلاقی، عوامل فنی، قوانین و مقررات، ویژگی‌های منحصر به فرد تکافل، آگاهی و تبلیغات، نوع کیفیت محصول؛ ج) موانع پیش رو برای پذیرش تکافل: قوانین و مقررات، هزینه، عدم فرهنگ‌پذیری، کمبود تجربه و اطلاعات، عدم زیرساخت‌های اجرایی، نظارتی و فناوری اطلاعات، عدم اعتماد، عدم آشنایی و درک درست، عدم اقبال عمومی.

الحرش و مارسن (AL-Hersh & Masron, 2024) تأثیر فرهنگ، به‌ویژه آموزش، را در توسعه مالی اسلامی بررسی کردند و نشان دادند که آموزش و فرهنگ اسلامی نقش کلیدی در رشد این حوزه دارد. مهدزان و همکاران (Mahdzan et al., 2024) در مطالعه‌ای نشان دادند که سواد مالی اسلامی و انگیزه‌های دینی نقش مثبت و معناداری در گرایش به استفاده از محصولات مالی اسلامی دارند.

حسین‌زاده و همکاران (۱۴۰۴) در پژوهشی با بهره‌گیری از رویکرد آینده‌نگر و روش‌های کمی دلفی فازی و تصمیم‌گیری چندمعیاره مارکوس، به شناسایی و اولویت‌بندی عوامل کلیدی اثرگذار بر آینده صنعت بیمه ایران پرداختند. نتایج این پژوهش نشان داد که در میان ۳۳ پیشران شناسایی‌شده، چهار پیشران اصلی شامل الگوهای همکاری میان شرکت‌های بیمه و ایشورتی‌ها، سطح بهره‌برداری از کلان‌داده و تحلیل‌های داده‌محور در تصمیم‌سازی، میزان نفوذ فناوری‌های نوظهور نسل چهارم مانند اینترنت اشیا، و سیاست‌ها و چارچوب‌های رگولاتوری حوزه فناوری بیشترین نقش را در شکل‌دهی به آینده صنعت بیمه دارند.

یافته‌های پژوهش عبدالله و المقطری (Abdullah & Almaqtari, 2024) نشان داد که بهره‌گیری از فناوری‌های نوین مانند هوش مصنوعی، تحلیل کلان‌داده‌ها، رایانش ابری و یادگیری عمیق می‌تواند به بهبود دقت، کارایی و تصمیم‌گیری در فرآیندهای حسابداری و حسابرسی کمک کند.

یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که هوش مصنوعی به کسب‌وکارها کمک می‌کند تا فرآیندهای مالی و حسابداری را بهبود بخشند و سیاست‌گذاران می‌توانند از این نتایج برای طراحی چارچوب‌ها و مقررات حمایتی بهره ببرند.

داس (Doss, 2020) در مقاله‌ای درباره پذیرش نوآوری دیجیتال در تجارت بیمه با توسعه راه‌حل‌های فناورانه عصر جدید همراه با تغییر عمده در انتظارات مشتری، افزایش حجم داده‌ها، قدرت محاسباتی بالاتر، ظرفیت حافظه، رایانش ابری، فناوری‌های کلان داده، اتصال جهانی و اینترنت اشیا و غیره، بر لزوم اتخاذ کاربردهای مختلف فناوری نوآورانه در تجارت بیمه تأکید کرده است.

سارا و همکاران (Sarea et al., 2021) در کتاب خود به بررسی تأثیرات هوش مصنوعی در صنعت مالی اسلامی پرداخته‌اند. این تحقیق به‌ویژه بر کاربردهای هوش مصنوعی در محصولات مالی اسلامی مانند قراردادهای اعتباری، قراردادهای تجارت سهام، پرداخت‌های آنلاین و تراکنش‌های پرداخت در چارچوب اصول شریعت تأکید دارد. نویسندگان همچنین به اهمیت هوش مصنوعی در دیجیتالی‌سازی خدمات مالی اسلامی و استفاده از مدل‌های تجاری جدید برای خودکارسازی این خدمات اشاره کرده‌اند. در این راستا، هوش مصنوعی باعث تحول در صنعت مالی اسلامی شده است و کاربردهای آن در بانکداری اسلامی آنلاین، تکافل آنلاین، بخش خیریه، وقف الکترونیکی، زکات الکترونیکی و همچنین فناوری نظارت و تنظیم مالی (رگ‌تک) در کشورهای مسلمان و غیرمسلمان نمایان است. این پژوهش به روندهای فناوری و پذیرش‌های جدید در صنعت مالی اسلامی پرداخته و بر اهمیت این موضوع در دوران دیجیتالی‌شدن تأکید دارد.

آیة و همکاران (Ayedh et al., 2021) به اهمیت یکپارچه‌سازی تطابق با شریعت در نظام‌های اطلاعاتی مؤسسات مالی اسلامی اشاره کردند و نشان دادند که طراحی سیستم‌های اطلاعاتی باید از ابتدا شریعت‌محور باشد تا ضمن تضمین انطباق شرعی، کارایی و مزیت رقابتی نیز فراهم شود. بر اساس نتایج مطالعه الشاطر و همکاران (Alshater et al., 2022)، فین‌تک اسلامی ظرفیت قابل‌توجهی برای هم‌افزایی با نظام مالی اسلامی دارد.

یافته‌های پژوهش سالمی و زواری (Sallemi & Zouari, 2024) نشان می‌دهد که مسئولیت اجتماعی شرکتی، شهرت حسابرس خارجی و رضایت مشتری بر عملکرد تکافل تأثیر مثبت و معناداری دارد. مطالعه بن‌سعيد و قطينه (BenSaid & Quttainah, 2024) نشان می‌دهد که کیفیت هیئت نظارت شرعی تأثیر تعدیل‌کننده منفی بر رابطه مثبت بین اثربخشی هیئت‌مدیره، مدل تکافل، استراتژی تنوع، توانگری مالی و نقدشوندگی با ثبات مالی شرکت‌های تکافل دارد. یافته‌ها حاکی از آن است که حاکمیت شرعی نقش کلیدی در ارتقای سلامت مالی و رعایت اصول شریعت در صنعت تکافل ایفا می‌کند.

الحمدی (Alhammedi, 2023) به بررسی رابطه بین شمول مالی و توسعه اقتصادی پایدار در اندونزی با بررسی تأثیر بالقوه تکافل پرداخته‌است. نتایج پژوهش وی نشان می‌دهد که رابطه علی مستقیمی بین رشد اقتصادی و دستیابی به شمول مالی از طریق استفاده از تکافل وجود دارد. همچنین یافته‌ها حاکی از همبستگی مثبت بین افزایش حضور بازارهای تکافل و رشد اقتصادی شتابان است. این پژوهش، مواردی همچون مزایای اجتماعی و اقتصادی، مبارزه با نابرابری، توانمندسازی زنان، کاهش فقر و افزایش رشد و ترویج نوآوری دیجیتال را به عنوان نحوه اثرگذاری تکافل بر توسعه پایدار اقتصادی و شمول مالی برمی‌شمارد. علاوه بر این در خصوص مسائل و مشکلات پیش‌روی صنعت تکافل به مواردی همچون چالش‌های نظارتی در صنعت تکافل، عدم آگاهی، دسترسی محدود به نیروی انسانی و عدم زیرکی مالی اشاره می‌کند.

فرح و همکاران (Farah et al., 2025) به بررسی تأثیر بانکداری اسلامی بر رشد اقتصادی پرداخته‌اند. نتایج این مطالعه نشان‌دهنده رابطه مثبت و مستمر بین بانکداری اسلامی و رشد اقتصادی است و نقش برجسته آن را در توسعه فراگیر، کاهش نوسانات اقتصادی و تقویت ثبات مالی به ویژه در شرایط بحران‌های اقتصادی تأیید می‌کند. بانکداری اسلامی با بهره‌گیری از مکانیزم‌هایی مانند زکات و تأمین مالی خرد، به توسعه اجتماعی و کاهش فقر کمک قابل توجهی می‌کند. همچنین، آن‌ها به نقش ادغام فناوری‌های نوین مالی (فین‌تک) با بانکداری اسلامی اشاره دارند که موجب بهبود دسترسی و کارایی خدمات مالی می‌شود. پذیرش فناوری‌هایی نظیر بلاک‌چین، هوش مصنوعی و بانکداری دیجیتال، امکان ارائه خدمات مالی امن، شفاف و مطابق با اصول شریعت را برای بانک‌های اسلامی فراهم می‌سازد. این مطالعه بر ضرورت تدوین چارچوب‌های نظارتی استراتژیک و سیاست‌گذاری‌های هوشمندانه جهت ارتقای شمول مالی، کارایی بازار و تاب‌آوری اقتصادی تأکید دارد. یافته‌های این پژوهش، مبنای مهمی برای درک پویایی‌های صنعت مالی اسلامی و زمینه‌سازی برای توسعه حوزه‌های مرتبط از جمله تکافل فراهم می‌آورد.

مجری و همکاران (Mejri et al., 2023) به مقایسه ارزش‌مندی اطلاعات حسابداری تهیه شده تحت استانداردهای سازمان حسابداری و حسابداری مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI) با استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی (IFRS) برای شرکت‌های تکافل پرداختند. تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد اطلاعات حسابداری تحت استانداردهای AAOIFI ارزش‌مندتر و مرتبط‌تر با قیمت سهام شرکت‌های تکافل است، که ضرورت تدوین و توسعه استانداردهای بومی در این حوزه را تقویت می‌کند.

جمع‌بندی مرور پیشینه پژوهش حاکی از آن است که تاکنون تمرکز عمده مطالعات در حوزه تکافل بر جنبه‌های رفتاری مشتریان، زیرساخت‌های فرهنگی و فناوریانه، و الزامات مقرراتی و ... بوده است. در حالی که صنعت تکافل در کشورهای اسلامی به سرعت در حال گسترش است و تقاضا برای شفافیت مالی روزبه‌روز بیشتر می‌شود، نگاه آینده‌محور و تحلیلی به حسابداری تکافل، به‌ویژه در ایران، همچنان مغفول مانده است. این در حالی است که طراحی چارچوب‌های حسابداری متناسب با نیازهای آتی و انطباق با اصول شریعت، برای موفقیت صنعت تکافل امری حیاتی به‌شمار می‌رود. از این‌رو، پژوهش حاضر در پی آن است تا با رویکرد آینده‌پژوهی، پیشران‌های کلیدی این حوزه را شناسایی و سناریوهایی باورپذیر برای آینده حسابداری تکافل در ایران ترسیم کند.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از منظر مبانی فلسفی، پراگماتیسم؛ از جهت هدف، اکتشافی و از بعد جهت‌گیری، کاربردی است. همچنین مطالعه فعلی از منظر گردآوری داده‌ها، پژوهشی میدانی است و روش‌شناسی آن آمیخته می‌باشد. ابزارهای گردآوری داده در این مطالعه، پرسشنامه‌های خبره‌سنجی و اولویت‌سنجی هستند. در این پژوهش، فنون دلفی فازی و مارکوس برای تحلیل داده‌ها، استفاده شد. هر دو روش دارای ماهیت کمی هستند. روش نمونه‌گیری در این مطالعه، با توجه به ماهیت فنون خبره‌محور به‌کاررفته، از نوع قضاوتی بوده است. خبرگان بر اساس تخصص و تجربه در حوزه‌های بیمه، تکافل و حسابداری و آینده‌پژوهی انتخاب شدند. در روش‌های تصمیم‌گیری، افزایش بیش از اندازه پیشران‌ها و خبرگان سبب ناسازگاری خروجی‌ها می‌شود (هادی شایسته و همکاران، ۱۴۰۰). حجم نمونه در این پژوهش برابر با ۱۵ نفر بود که برای روش‌های خبره‌محور با ماهیت قضاوتی، عددی مطلوب و قابل قبول محسوب می‌شود. پرسشنامه خبره‌سنجی، مبتنی بر مرور پیشینه بوده و برای سنجش روایی پرسش‌نامه‌های پژوهش، از دو شاخص نسبت روایی محتوایی (CVR) و شاخص روایی محتوایی (CVI) لاوشه استفاده شد. خبرگان باید حداقل سه ویژگی از میان ویژگی‌های زیر را داشته باشند:

- ۱) حداقل دارای مدرک دکترا در رشته‌های مرتبط (حوزه حسابداری یا بیمه یا آینده‌پژوهی)؛
 - ۲) حداقل ۱۰ سال تجربه اجرایی در رشته‌های مرتبط (حوزه حسابداری یا بیمه یا تکافل یا آینده‌پژوهی)؛
 - ۳) حداقل ۳ مقاله یا یک کتاب در زمینه مرتبط (حوزه حسابداری یا بیمه یا تکافل یا آینده‌پژوهی) و
 - ۴) حداقل یک پژوهش در زمینه مرتبط (حوزه حسابداری یا بیمه یا تکافل یا آینده‌پژوهی)
- در این پژوهش، خبرگان انتخابی همگی واجد شرایط علمی و تجربی لازم بوده‌اند. تمامی خبرگان دارای مدرک دکتری در رشته‌های مرتبط با حسابداری، بیمه یا آینده‌پژوهی هستند و اکثر آنان عضو هیئت علمی دانشگاه‌های معتبر کشور می‌باشند. اطلاعات جمعیت شناختی نمونه آماری داخل جدول ۱ است که مشخصات فردی پاسخگو شامل جنسیت، سن، تحصیلات، رشته تحصیلی، شغل و تجربه کاری سنجیده می‌شود.

جدول ۱: اطلاعات جمعیت شناختی خبرگان

Table 1:
Demographic Information of Experts

جنسیت	سن	مدرک تحصیلی	رشته تحصیلی	شغل	تجربه کاری
مرد	۴۰-۵۰ سال	دکتر و بالاتر	مدیریت	مدیر شرکت بیمه	۱۵-۲۰ سال
مرد	۴۰-۵۰ سال	دکتر و بالاتر	مدیریت	مدیر شرکت بیمه	بالاتر از ۲۰ سال
زن	بالاتر از ۵۰ سال	دکتر و بالاتر	مدیریت	مدیر شرکت بیمه	بالاتر از ۲۰ سال
مرد	بالاتر از ۵۰ سال	دکتر و بالاتر	مدیریت	مدیر شرکت بیمه پارسیان	بالاتر از ۲۰ سال
مرد	بالاتر از ۵۰ سال	دکتر و بالاتر	مدیریت	مدیر شرکت بیمه	بالاتر از ۲۰ سال
مرد	۴۰-۵۰ سال	دکتر و بالاتر	مدیریت بیمه	مدیر شرکت بیمه	بالاتر از ۲۰ سال
مرد	۳۰-۴۰ سال	دکتر و بالاتر	حسابداری	هیئت علمی	۱۰-۱۵ سال
مرد	۳۰-۴۰ سال	دکتر و بالاتر	آینده‌پژوهی	استاد دانشگاه	۱۰-۱۵ سال
مرد	۳۰-۴۰ سال	دکتر و بالاتر	حسابداری	حسابدار	۵-۱۰ سال
مرد	۳۰-۴۰ سال	دکتر و بالاتر	حسابداری	هیئت علمی	۱۰-۱۵ سال
مرد	۳۰-۴۰ سال	دکتر و بالاتر	اقتصاد	هیئت علمی	۵-۱۰ سال
زن	۴۰-۵۰ سال	دکتر و بالاتر	حسابداری	هیئت علمی	۱۵-۲۰ سال
مرد	۳۰-۴۰ سال	دکتر و بالاتر	حسابداری	هیئت علمی	۱۰-۱۵ سال
زن	۴۰-۵۰ سال	دکتر و بالاتر	حسابداری	مدرس	۵-۱۰ سال
مرد	۴۰-۵۰ سال	دکتر و بالاتر	حسابداری	هیئت علمی	۵-۱۰ سال

فرایند انجام این پژوهش در بازه زمانی سال‌های ۱۴۰۳ تا ۱۴۰۴ هجری شمسی انجام پذیرفته است. مراحل پژوهش حاضر عبارتند از:

۱. مرور پیشینه برای استخراج پیشران‌های آینده حسابداری تکافل در ایران؛
۲. غربال پیشران‌های پژوهش با توزیع پرسشنامه‌های خبره‌سنجی و روش دلفی فازی؛
۳. اولویت‌بندی پیشران‌های پژوهش با توزیع پرسشنامه‌های اولویت‌سنجی و روش مارکوس؛
۴. ارائه سناریوهای باورپذیر برای آینده حسابداری تکافل در ایران از طریق مصاحبه با گروه‌های کانونی.

در این پژوهش برای غربال پیشران‌های آینده حسابداری تکافل در ایران، روش دلفی فازی بکار رفت. روش دلفی فازی در مقایسه با دلفی کلاسیک کارایی بیشتری دارد و یک مرحله‌ای است. در حقیقت روش دلفی فازی در قیاس با روش دلفی کلاسیک، عدم قطعیت را از طریق داده‌های فازی وارد تحلیل‌ها می‌کند (Habibi et al., 2015). در روش دلفی فازی از طیف پنج درجه‌ای لیکرت (جدول ۲) برای غربال استفاده می‌شود (Habibi et al., 2015).

جدول ۲: طیف روش دلفی فازی

Table 2:
Fuzzy Delphi Method Scale

متغیر کلامی	مقدار فازی	عدد فازی مثلثی
خیلی کم	$\tilde{1}$	(۰, ۰, ۰/۲۵)
کم	$\tilde{2}$	(۰, ۰/۲۵, ۰/۵)
متوسط	$\tilde{3}$	(۰/۲۵, ۰/۵, ۰/۷۵)
زیاد	$\tilde{4}$	(۰/۵, ۰/۷۵, ۱)
خیلی زیاد	$\tilde{5}$	(۰/۷۵, ۱, ۱)

روش مارکوس یکی از فنون جدید تصمیم‌گیری چند معیاره به معنای ارزیابی و رتبه‌بندی گزینه‌ها بر اساس راه‌حل سازشی است که توسط استویچ و همکاران (Stević et al., 2020) معرفی شد. در این پژوهش از روش مارکوس برای تحلیل و اولویت‌بندی پیشران‌های پژوهش استفاده شد. مراحل روش مارکوس عبارتند از (محبی آشتیانی، ۱۴۰۴):

گام اول- تشکیل ماتریس تصمیم: نخستین مرحله در تمامی روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره که هدفشان اولویت‌بندی می‌باشد، تشکیل ماتریس تصمیم است. در این مرحله، نظرات خبرگان در مورد اهمیت هر پیشران در قالب یک طیف ۱۰ تایی جمع‌آوری شد. برای دریافت نظرات خبرگان، از پرسشنامه‌های اولویت‌سنجی استفاده شد. در این مرحله، ۱۵ نفر از خبرگان مشارکت کردند.

گام دوم- تعیین گزینه‌های ایدئال و پاد-ایدئال: در این بخش، مقادیر گزینه‌های ایدئال و پاد-ایدئال تعیین می‌شود.

گام سوم- نرمال‌سازی: در این مرحله، داده‌های ماتریس تصمیم، نرمال می‌شوند. نرمال‌سازی به صورت خطی انجام خواهد شد و روش نرمال‌سازی برای شاخص‌های مثبت و منفی، متفاوت خواهد بود. در این پژوهش از آنجا که نظرات تمامی خبرگان هم‌راستا و افزایشی است، برای نرمال‌سازی، هر یک از داده‌ها بر بیشترین مقدار ستونی تقسیم شدند.

گام چهارم- تشکیل ماتریس نرمال موزون: در این مرحله، با ضرب ماتریس نرمال در وزن نظرات خبرگان، ماتریس نرمال موزون به‌دست می‌آید. در این پژوهش، به دلیل عدم تفاوت معنادار سطح دانش و تخصص خبرگان در حوزه مربوطه، وزن نظرات تمامی خبرگان به صورت یکسان برابر با ۰/۰۶۷ در نظر گرفته شد.

گام پنجم- محاسبه درجه مطلوبیت گزینه‌ها (در پژوهش حاضر، پیشران‌های پژوهش): در این گام بر اساس روابط زیر، میزان مطلوبیت ایدئال و پاد-ایدئال گزینه‌ها تعیین می‌شود.

$$K_i^+ = \frac{S_i}{S_{ai}}$$

$$K_i^- = \frac{S_i}{S_{aai}}$$

گام ششم- تعیین عملکرد نهایی و رتبه‌بندی گزینه‌ها: در این گام با استفاده از فرمول زیر عملکرد مطلوب هر گزینه مشخص می‌شود.

$$f(K_i) = \frac{K_i^+ + K_i^-}{1 + \frac{1 - f(K_i^+)}{f(K_i^+)} + \frac{1 - f(K_i^-)}{f(K_i^-)}}$$

در مرحله آخر پژوهش با استفاده از مصاحبه با گروه‌های کانونی اقدام به تدوین سناریوهای باورپذیر آینده حسابداری تکافل در ایران می‌نمائیم. مصاحبه با گروه‌های کانونی یکی از روش‌های رایج در پژوهش‌های کیفی به شمار می‌رود که با هدف دستیابی به شناختی عمیق‌تر از مسائل اجتماعی انجام می‌گیرد. در این رویکرد، اطلاعات از گروهی منتخب و هدفمند از افراد گردآوری می‌شود، نه از یک نمونه آماری که نماینده‌ی کل جامعه باشد (Nyumba et al., 2018). یک گروه کانونی از ۶ تا ۱۲ نفر تشکیل می‌شود که در یک مکان مشخص جمع می‌شوند تا در مورد یک موضوع مشترک به بحث و تبادل نظر بپردازند. جلسه یک مدیر دارد که به نوعی گرداننده بحث خواهد بود. وظیفه مدیر این است که از انحراف بحث جلوگیری کند و فضایی ایجاد کند تا افراد به راحتی و بدون هیچ فشاری نظرات خود را بیان کنند (دهقانی و همکاران، ۱۴۰۳). گروه‌های کانونی به‌ویژه زمانی مفیدند که به‌عنوان مکملی برای سایر روش‌های گردآوری داده به کار روند، چرا که می‌توانند در مدت‌زمان نسبتاً کوتاهی اطلاعات عمیقی ارائه دهند (Gundumogula, 2020). افراد انتخاب‌شده برای گروه کانونی باید دارای آگاهی یا تجربه مرتبط با موضوع مورد نظر باشند و توانایی ارائه اطلاعات مفید برای دستیابی به داده‌های مطلوب را داشته باشند (ملکی و همکاران، ۱۴۰۲).

شکل ۱: مراحل اجرایی پژوهش

Figure 1:
Stages of Research Implementation

نتایج و بحث

۲۵ عدد پیشران تأثیرگذار بر آینده حسابداری تکافل با استفاده از مرور پیشینه پژوهش به دست آمد (جدول ۳). سپس آنها را با استفاده از تکنیک دلفی فازی غربال کرده و آنها را با استفاده از روش مارکوس اولویت‌بندی نمودیم. در نهایت با استفاده از ابزار مصاحبه با گروه‌های کانونی، سناریوهای باورپذیر آینده حسابداری تکافل در ایران را استخراج نمودیم.

جدول ۳: پیشران‌های تأثیرگذار بر آینده حسابداری تکافل در ایران

Table 3:

Influential Drivers on the Future of Takaful Accounting in Iran

ردیف	پیشران	پیشران‌های فرعی	منابع
۱	پیشران‌های اجتماعی فرهنگی	نقش آموزش عالی و دانشگاه‌ها در پیشرفت حسابداری تکافل	(ستایش و رضائیان‌زاده، ۱۴۰۲؛ سلاطی و همکاران، ۱۴۰۰) (Akhter & Khan, 2017; Sherif & Shaairi, 2013; Ustaoglu 2015)
		رشد تقاضا برای تکافل در حوزه‌های مختلف	(Ahmad Mokhtar et al., 2017; Akhter & Khan, 2017; Cahyandari et al., 2023; Coolen-Maturi, 2013; Sherif & Hussnain, 2017; Sherif & Shaairi, 2013)
		اعتماد عمومی به تکافل	(حبیبی، ۱۴۰۲) (Mohy-UI-Din et al., 2019; Mukhtar & Barre, 2024; Shukor, 2020)
		توسعه فرهنگ مالی اسلامی	(حسین‌زاده و همکاران، ۱۴۰۴) (Akhtar et al., 2021; AL-Hersh & Masron, 2024; Hassan & Abbas, 2020; Hasan & Rahman, 2023; Mahdzan et al., 2024; Mukhtar & Barre, 2024)
		ظهور نیازهای بیمه‌ای جدید	(Alshammari et al., 2018; Stoeckli et al., 2018)
۲	پیشران‌های فناوریانه	استفاده از فناوری‌های نسل چهارم در حسابداری تکافل	(حسین‌زاده و همکاران، ۱۴۰۴) (Abdullah & Almaqtari, 2024; Doss, 2020; Hassan et al., 2023)
		استفاده از هوش مصنوعی در بخش تکافل	(حسین‌زاده و همکاران، ۱۴۰۴)
		یکپارچه‌سازی نرم‌افزارهای حسابداری با نظام‌های مالی اسلامی	(Ayedh et al., 2021)
		امنیت سایبری در اطلاعات مالی تکافل	(Abdullah & Almaqtari, 2024; Bonsón & Bednárová, 2019; Memon et al., 2024; Yunita, 2024)
		اتوماسیون فرآیندهای حسابداری	(سلاطی و همکاران، ۱۴۰۰) (Abdullah & Almaqtari, 2024; Sarea et al., 2021; Stoeckli et al., 2018)
۳	پیشران‌های نظارتی	قوانین جدید در صنعت مالی اسلامی (بانک و بیمه)	(حبیبی، ۱۴۰۲؛ ستایش و رضائیان‌زاده، ۱۴۰۲؛ سلاطی و همکاران، ۱۴۰۰؛ حاجی‌علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۹) (Adewale & Ismal, 2022; Ahmad Mokhtar et al., 2017; Alshammari et al., 2018; Alshater et al., 2022; Farah et al., 2025; Hassan, 2020)
		سازگاری و هم‌راستا شدن با استانداردهای بین‌المللی	(حسین‌زاده و همکاران، ۱۴۰۴؛ جعفری‌نیا و همکاران، ۱۴۰۰؛ رحمانی و رسولی، ۱۴۰۱؛ ستایش و رضائیان‌زاده، ۱۴۰۲) (Alkhan & Hassan, 2020; Mejri et al., 2023; Mohd Zain et al., 2021; Naz et al., 2025; Wahyuni et al., 2023)
		توسعه قوانین ضد پول‌شویی در بخش بیمه اسلامی	(Naheem, 2020; Shanmugam & Thanasegaran, 2008)
		تدوین استانداردهای بومی حسابداری تکافل	(Mejri et al., 2023)
		نظارت دقیق بر حسابداری تکافل	(حبیبی، ۱۴۰۲)

(Ahmad Mokhtar et al., 2017; Alhammadi, 2023; BenSaid & Quttainah, 2024; Hassan, 2020; Karbhari et al., 2018; Mohd Zain et al., 2021; Naheem, 2020)			
(حسین‌زاده و همکاران، ۱۴۰۴) (Alhammadi, 2023; Alkhan & Hassan, 2020)	استفاده از ظرفیت رگ‌تک‌ها (فناوری‌های نظارتی) برای نظارت بر حسابداری تکافل		
(حقیقی کفاش و همکاران، ۱۴۰۲؛ حسینی و کاظمی، ۱۳۹۸) (Stoeckli et al., 2018)	مشارکت راهبردی با شرکت‌های بین‌المللی تکافل	پیشران‌های مربوط به بازار	۴
(حبیبی ۱۴۰۲)	رشد سرمایه‌گذاری خارجی در بخش تکافل ایران		
(حسین‌زاده و همکاران، ۱۴۰۴؛ پهلوانیان و همکاران، ۱۴۰۱) (Alhammadi, 2023; Alshater et al., 2022; Farah et al., 2025; Hassan, 2020; Hassan & Abbas, 2020; Stoeckli et al., 2018)	رشد نوآوری در خدمات مالی اسلامی		
(Coolen-Maturi, 2013; Farah et al., 2025; Sherif & Shaa'iri, 2013)	ورود بانک‌های اسلامی به حوزه تکافل		
(حسین‌زاده و همکاران، ۱۴۰۴؛ حبیبی، ۱۴۰۲؛ حاجی‌علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۹؛ عربی و محمودی، ۱۳۹۵) (Ahmad Mokhtar et al., 2017; Alshammari et al., 2019; Coolen-Maturi, 2013; Echchabi et al., 2014; Hassan & Abbas, 2020; Mukhtar & Barre, 2024; Raza et al., 2020; Ustaoglu, 2015)	رقابت تکافل با بیمه‌های مرسوم		
(Hemrit & Belgacem, 2024; Sallemi & Zouari, 2024)	حمایت موسسات حسابرسی از توسعه تکافل	پیشران‌های اقتصادی	۵
(Alhammadi, 2023)	رشد اقتصاد اسلامی در اقتصاد بین‌الملل		
(عربی و محمودی ۱۳۹۵) (Ahmad Mokhtar et al., 2017; Farah et al., 2025)	تحولات بازارهای سرمایه اسلامی		
(حسین‌زاده و همکاران ۱۴۰۴) (Adewale & Ismal, 2022; Alhammadi, 2023; Fulop et al., 2022; Sarea et al., 2021; Stoeckli et al., 2018)	توسعه خدمات مالی دیجیتال		

۲۵ پیشران استخراج شده از مرور ادبیات حوزه حسابداری تکافل با استفاده از روش دلفی فازی غربال شدند. در نتیجه این فرایند، ۱۷ پیشران به دلیل عدم احراز شرایط لازم حذف شده و ۸ پیشران برای رتبه‌بندی نهایی انتخاب شدند. پیشران‌هایی که عدد دیفازی آن‌ها بیش از ۰/۷ بود، جهت رتبه‌بندی نهایی به روش مارکوس مدنظر قرار گرفتند. در پژوهش حاضر، ۸ پیشران دارای عدد دیفازی فراتر از ۰/۷ شناسایی شدند. در اغلب مطالعات، حد آستانه عددی بین ۰/۵ تا ۰/۷ است که در این پژوهش، عدد ۰/۷ به عنوان حد آستانه در نظر گرفته شد. به منظور سهولت در انجام محاسبات و جلوگیری از تکرار، برای هر یک از پیشران‌های منتخب یک نماد اختصاری اختصاص داده شد. **جدول ۴**، پیشران‌های پژوهش به همراه مقادیر دیفازی متناظر آن‌ها را ارائه می‌کند.

جدول ۴: عدد دیفازی پیشران‌های پژوهش

Table 4:
Defuzzified Values of the Research Drivers

پیشران‌های پژوهش	میانگین نظرات خبرگان			عدد دیفازی
	حد پایین	میان	حد بالا	
نقش آموزش عالی و دانشگاه‌ها در پیشرفت حسابداری تکافل	۰/۴۴	۰/۴۹	۰/۵۷	۰/۵
رشد تقاضا برای تکافل در حوزه‌های مختلف	۰/۵۱	۰/۵۷	۰/۶۲	۰/۵۷
اعتماد عمومی به تکافل (T ₁)	۰/۷۳	۰/۸۴	۰/۹۲	۰/۸۳
توسعه فرهنگ مالی اسلامی (T ₂)	۰/۷۵	۰/۸۹	۰/۹۶	۰/۸۷
ظهور نیازهای بیمه‌ای جدید	۰/۴۶	۰/۵۳	۰/۶	۰/۵۳
استفاده از فناوری‌های نسل چهارم در حسابداری تکافل (T ₃)	۰/۶۷	۰/۷۷	۰/۸۵	۰/۷۶
استفاده از هوش مصنوعی در بخش تکافل	۰/۵۳	۰/۵۸	۰/۶۶	۰/۵۹

یکپارچه‌سازی نرم‌افزارهای حسابداری با نظام‌های مالی اسلامی (T4)	۰/۶۲	۰/۷۸	۰/۸۹	۰/۷۶
امنیت سایبری در اطلاعات مالی تکافل	۰/۴۲	۰/۴۷	۰/۵۳	۰/۴۷
اتوماسیون فرآیندهای حسابداری	۰/۴۸	۰/۵۵	۰/۶۱	۰/۵۵
قوانین جدید در صنعت مالی اسلامی (T5)	۰/۶۵	۰/۷۶	۰/۸۳	۰/۷۵
سازگاری و هم‌راستا شدن با استانداردهای بین‌المللی	۰/۵۱	۰/۵۷	۰/۶۴	۰/۵۷
توسعه قوانین ضد پول‌شویی در بخش بیمه اسلامی	۰/۳۹	۰/۴۴	۰/۵	۰/۴۴
تدوین استانداردهای بومی حسابداری تکافل (T6)	۰/۶۱	۰/۷۴	۰/۸۵	۰/۷۳
نظارت دقیق بر حسابداری تکافل	۰/۴	۰/۴۷	۰/۵۳	۰/۴۷
استفاده از ظرفیت رگ‌تک‌ها (فناوری‌های نظارتی) برای نظارت بر حسابداری تکافل (T7)	۰/۶۹	۰/۷۸	۰/۹	۰/۷۹
مشارکت راهبردی با شرکت‌های بین‌المللی تکافل	۰/۵۲	۰/۵۷	۰/۶۱	۰/۵۷
رشد سرمایه‌گذاری خارجی در بخش تکافل ایران	۰/۵۴	۰/۶	۰/۶۷	۰/۶
رشد نوآوری در خدمات مالی اسلامی	۰/۳۷	۰/۴۲	۰/۴۸	۰/۴۲
ورود بانک‌های اسلامی به حوزه تکافل	۰/۴۳	۰/۴۸	۰/۵۵	۰/۴۹
رقابت تکافل با بیمه‌های مرسوم (T8)	۰/۶۹	۰/۷۸	۰/۸۶	۰/۷۸
حمایت موسسات حسابرسی از توسعه تکافل	۰/۳۸	۰/۴۴	۰/۴۹	۰/۴۴
رشد اقتصاد اسلامی در اقتصاد بین‌الملل	۰/۴۱	۰/۴۶	۰/۵۲	۰/۴۶
تحولات بازارهای سرمایه اسلامی	۰/۴۷	۰/۵۲	۰/۵۶	۰/۵۲
توسعه خدمات مالی دیجیتال	۰/۳۸	۰/۴۱	۰/۴۹	۰/۴۳

در ادامه، روایی پیشران‌های آینده حسابداری تکافل محاسبه شد. برای سنجش روایی محتوایی پیشران‌های آینده حسابداری تکافل، از مدل لاوشه و نسبت روایی محتوایی بهره گرفته شد. در این پژوهش، به منظور محاسبه نسبت روایی محتوایی، یک پنل ۱۰ نفره از خبرگان تشکیل گردید. نسبت روایی محتوایی تمامی پیشران‌های پژوهش برای گروه ۱۰ نفره بیش از ۰/۶۲ بوده است که این موضوع بیانگر روایی محتوایی مناسب پیشران‌های آینده حسابداری تکافل است. همچنین، نسبت روایی محتوایی پیشران‌های غربال‌شده منتخب در سطح بسیار مطلوبی قرار داشت، به گونه‌ای که این نسبت برای تمامی پیشران‌های غربال‌شده بالاتر از ۰/۸ بود.

شاخص روایی محتوایی برای پیشران‌های آینده حسابداری تکافل محاسبه گردید و مقدار این شاخص برای تمامی پیشران‌های پژوهش بالاتر از ۰/۷۹ بوده و در نتیجه، از روایی محتوایی قابل قبولی برخوردارند. مقادیر شاخص روایی محتوایی برای پیشران‌های غربال‌شده منتخب به طور قابل توجهی بالاتر بود. این مقادیر برای پیشران‌های غربال‌شده بیش از ۹۰ درصد به دست آمد که نشان‌دهنده روایی محتوایی بسیار مطلوب پیشران‌های آینده حسابداری تکافل و پرسشنامه‌های مربوط به آن‌ها است.

با توجه به نتایج حاصل از تحلیل دلفی فازی و شاخص‌های سنجش روایی، شامل نسبت روایی محتوایی و شاخص روایی محتوایی، مجموعاً ۸ پیشران برای مرحله نهایی تحلیل انتخاب شدند. پیشران‌های غربال‌شده در مرحله بعد با استفاده از روش مارکوس اولویت‌بندی شدند. روش مارکوس یکی از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره امتیازی است. ماهیت پرسشنامه‌های استفاده شده در روش مارکوس از نوع اولویت‌سنجی است.

اولین مرحله در روش مارکوس، تدوین ماتریس تصمیم است. در این مرحله، از خبرگان خواسته شد تا نظرات خود را درباره اهمیت پیشران‌های پژوهش در قالب یک طیف ۱۰ تایی ارائه دهند. داده‌های مربوط به ماتریس تصمیم با روش خطی نرمال شدند. در ادامه با وزن نظرات خبرگان در مقادیر ماتریس نرمال، ماتریس نرمال موزون به دست آمد. در این پژوهش، با توجه به نوسان مناسب دیدگاه‌های خبرگان نسبت به عوامل مختلف، وزن تمامی خبرگان برابر با ۰/۰۶۷ در نظر گرفته شد. مقادیر ماتریس نرمال موزون در **جدول ۵** نمایش داده شد.

جدول ۵: ماتریس نرمال موزون

Table 5:

Weighted Normalized Matrix

پیشران‌های پژوهش	خبره اول	خبره دوم	خبره سوم	خبره چهارم	خبره پنجم	خبره ششم	خبره هفتم	خبره هشتم	خبره نهم	خبره دهم	خبره یازدهم	خبره دوازدهم	خبره سیزدهم	خبره چهاردهم	خبره پانزدهم
T ₁	0.034	0.045	0.059	0.03	0.037	0.034	0.045	0.045	0.034	0.03	0.037	0.042	0.022	0.03	0.037
T ₂	0.054	0.052	0.067	0.052	0.067	0.054	0.06	0.052	0.06	0.06	0.052	0.059	0.06	0.045	0.045

T ₃	0.047	0.045	0.042	0.045	0.037	0.047	0.06	0.052	0.04	0.045	0.045	0.059	0.052	0.045	0.037
T ₄	0.02	0.03	0.042	0.037	0.03	0.034	0.03	0.037	0.027	0.037	0.03	0.042	0.03	0.03	0.022
T ₅	0.02	0.03	0.025	0.03	0.022	0.04	0.037	0.022	0.027	0.022	0.03	0.034	0.022	0.03	0.03
T ₆	0.027	0.022	0.025	0.03	0.015	0.034	0.03	0.03	0.02	0.03	0.045	0.025	0.03	0.022	0.022
T ₇	0.02	0.037	0.034	0.03	0.037	0.027	0.03	0.03	0.034	0.045	0.03	0.034	0.037	0.037	0.03
T ₈	0.067	0.067	0.067	0.067	0.06	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067
گزینه ایدئال	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067	0.067
گزینه پادایدئال	0.02	0.022	0.025	0.03	0.015	0.027	0.03	0.022	0.02	0.022	0.03	0.025	0.022	0.022	0.022

در مرحله بعد، شاخص‌های چهارگانه تکنیک مارکوس شامل K_i^+ ، K_i^- ، $f(K_i^+)$ و $f(K_i^-)$ که به منظور بررسی و تحلیل نهایی پیشران‌های پژوهش مورد استفاده قرار می‌گیرند، از روی مقادیر ماتریس نرمال موزون محاسبه می‌شوند. **جدول ۶**، امتیازات به‌دست‌آمده برای پیشران‌های آینده حسابداری تکافل را نشان می‌دهد و مبنای رتبه‌بندی و ارزیابی نهایی است.

جدول ۶: امتیاز و رتبه پیشران‌های نهایی پژوهش

Table 6:

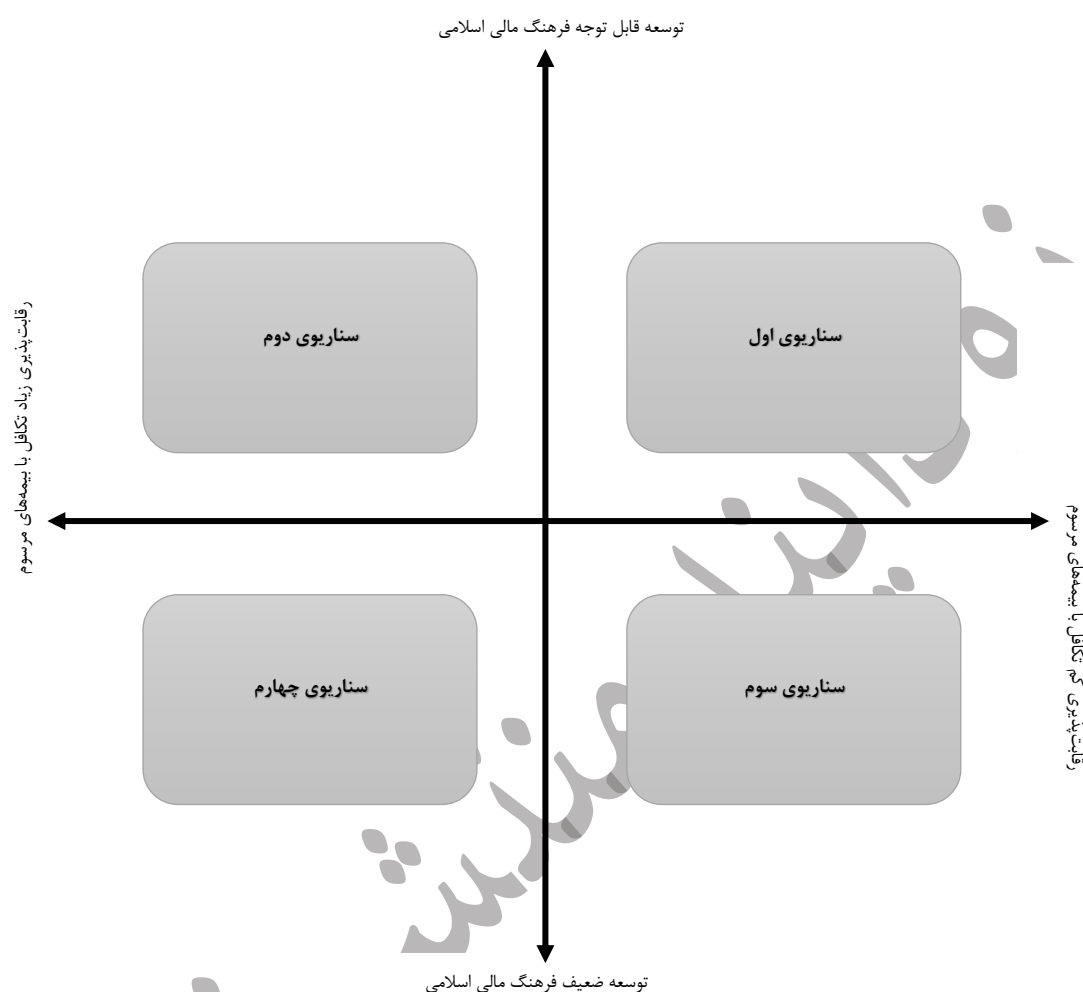
Scores and Rankings of the Final Research Drivers

پیشران‌های پژوهش	K_i^+	K_i^-	$f(K_i^+)$	$f(K_i^-)$	امتیاز نهایی	رتبه
T ₁	0.558209	1.585	0.739545	0.260455	0.511	4
T ₂	0.834826	2.37	0.73951	0.26049	0.765	2
T ₃	0.694527	1.972	0.739539	0.260461	0.636	3
T ₄	0.475622	1.35	0.739474	0.260526	0.436	6
T ₅	0.418905	1.189	0.739471	0.260529	0.384	7
T ₆	0.404975	1.15	0.739562	0.260438	0.371	8
T ₇	0.489552	1.39	0.739538	0.260462	0.448	5
T ₈	0.993035	2.819	0.7395	0.2605	0.91	1

بر مبنای امتیازات پیشران‌های آینده حسابداری تکافل در جدول شماره ۶، به ترتیب پیشران‌های رقابت تکافل با بیمه‌های مرسوم و توسعه فرهنگ مالی اسلامی دارای بالاترین اولویت هستند.

سناریوهای آینده حسابداری تکافل بر اساس دو پیشران رقابت تکافل با بیمه‌های مرسوم و توسعه فرهنگ مالی-اسلامی و مصاحبه با گروه‌های کانونی توسعه یافتند. هر پیشران از دو حالت متضاد تشکیل شده است. حالات متضاد پیشران نخست عبارتند از: توسعه قابل توجه فرهنگ مالی-اسلامی در مقابل توسعه ضعیف فرهنگ مالی-اسلامی. پیشران دوم هم دارای دو حالت متضاد است. حالات متضاد این پیشران عبارتند از: رقابت‌پذیری کم تکافل با بیمه‌های مرسوم در مقابل رقابت‌پذیری زیاد تکافل با بیمه‌های مرسوم.

از خبرگان درخواست شد تا نظر خود را در باب هر سناریو بیان کنند. رهبر گروه، نظرات خبرگان را جمع‌آوری کرد. از تقابل این دو پیشران، چهار سناریو توسعه یافت. سناریوهای آینده حسابداری تکافل در **شکل ۲** آورده شده است. در ادامه هر یک از این سناریوها تشریح شده‌اند.

شکل ۲: سناریوهای آینده حسابداری تکافل در ایران

Figure 2:

Scenarios for the Future of Takaful Accounting in Iran

سناریوهای آینده حسابداری تکافل در ایران

الف) سناریوی اول: در این آینده‌نگاری، جامعه ایران شاهد رشد چشمگیر و فراگیر فرهنگ مالی اسلامی است. مردم بیش از پیش به اصول شریعت‌محور در عرصه‌هایی چون پس‌انداز، سرمایه‌گذاری و خدمات مالی پایبند هستند. این تحول فرهنگی، بستر مناسبی برای شکوفایی حسابداری تکافل فراهم کرده و زمینه را برای ایفای نقش مؤثر آن در ایجاد ساختارهای مالی منطبق با شریعت مهیا نموده است. در این فضا، اعتماد عمومی به تکافل نیز افزایش یافته و خواسته‌های اجتماعی برای شفافیت، عدالت مالی و توزیع منصفانه سود و زیان به شدت بالا رفته است.

با این حال، تکافل در برابر بیمه‌های مرسوم از توان رقابتی کافی برخوردار نیست. شرکت‌های فعال در این حوزه، به دلیل ضعف در مدل‌های کسب‌وکار، عقب‌ماندگی در بهره‌گیری از فناوری‌های نوین نسل چهارم، و ناکارآمدی در اتوماسیون فرایندهای حسابداری، در ارائه خدمات سریع، انعطاف‌پذیر و رقابتی ناتوان هستند. اگرچه تلاش‌هایی برای ادغام نرم‌افزارهای حسابداری با ساختارهای مالی اسلامی صورت گرفته، اما فقدان استانداردهای بومی و ملی‌شده در حسابداری تکافل، باعث پراکندگی در گزارشگری مالی و تضعیف بهره‌وری شده است.

از سوی دیگر، گرچه برخی قوانین جدید در حوزه بانکداری و بیمه اسلامی تصویب شده‌اند، اما نبود زیرساخت‌های حمایتی قوی و استفاده حداقلی از رگ‌تک‌ها در نظارت مالی، موجب شده این قوانین تأثیرگذاری چندانی در توانمندسازی بازار نداشته باشند. در نتیجه، حسابداری تکافل در ایران با تکیه بر تحرک فرهنگی و رشد بومی پیش می‌رود، اما به دلیل فقدان رقابت‌پذیری عملیاتی، سهم بازار آن همچنان محدود و رو به رشد آهسته باقی می‌ماند.

ب) سناریوی دوم: در این سناریو، ما با آینده‌ای روبرو هستیم که می‌توان آن را دوران طلایی حسابداری بیمه تکافل در ایران نامید. فرهنگ مالی اسلامی به شکلی عمیق در تمام لایه‌های جامعه، از نظام آموزشی و دانشگاه‌ها گرفته تا رسانه‌ها و دستگاه‌های سیاست‌گذار، نهادینه شده است. سطح اعتماد عمومی به نظام‌های مالی اسلامی به شدت افزایش یافته و نه تنها مردم و فعالان اقتصادی داخلی، بلکه سرمایه‌گذاران خارجی نیز بیمه تکافل را به عنوان مدلی معتبر، اخلاق‌مدار و قابل اتکا پذیرفته‌اند.

در این شرایط، شرکت‌های فعال در حوزه تکافل با بازطراحی ساختارهای عملیاتی خود، به کارگیری فناوری‌های پیشرفته نسل چهارم، اتوماسیون کامل حسابداری و استفاده از رگ‌تک‌ها برای اعمال نظارت هوشمند و شفاف، به سطح رقابتی بالایی نسبت به بیمه‌های سنتی رسیده‌اند. استانداردهای بومی در حسابداری تکافل نه تنها تدوین و تثبیت شده‌اند، بلکه در سطح وسیعی به مرحله اجرا درآمده‌اند و موجب انسجام و اعتبار بیشتر گزارش‌های مالی شده‌اند. همچنین، نرم‌افزارهای حسابداری به‌طور کامل با اصول مالی اسلامی همگام‌سازی شده‌اند.

در این بستر، قوانین جدید در حوزه بانکداری و بیمه اسلامی به‌طور کامل با استانداردهای بین‌المللی هماهنگ شده‌اند و زمینه را برای ایجاد رقابت سالم، شفافیت مالی، و جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی فراهم کرده‌اند. چشم‌انداز این آینده نشان می‌دهد که حسابداری تکافل نه تنها به یکی از ارکان اصلی اقتصاد مالی اسلامی در کشور تبدیل شده، بلکه توانایی صدور تخصص و تجربه به بازارهای منطقه‌ای و جهانی را نیز به دست آورده است.

ج) سناریوی سوم: در این چشم‌انداز، شرکت‌های بیمه تکافل با اتکا به نوآوری، دیجیتالی‌سازی و فناوری‌های پیشرفته نسل چهارم توانسته‌اند کیفیت، سرعت و شفافیت خدمات خود را به طرز چشمگیری افزایش دهند. رگ‌تک‌ها در این مسیر نقشی حیاتی در نظارت و کنترل حسابداری ایفا می‌کنند و نرم‌افزارهای هوشمند و منطبق با اصول مالی اسلامی نیز به‌طور گسترده در سامانه‌های حسابداری مورد استفاده قرار گرفته‌اند. همچنین، قوانین جدید و استانداردهای بومی حسابداری تکافل از مرحله نظری عبور کرده و به‌طور جدی در عمل اجرا می‌شوند.

با این وجود، سطح فرهنگ عمومی در حوزه مالی اسلامی هنوز به اندازه‌ای نرسیده که تکافل را به‌عنوان یک گزینه رایج و مورد اعتماد بپذیرد. آگاهی و شناخت عمومی نسبت به تفاوت‌ها و مزایای تکافل نسبت به بیمه‌های مرسوم پایین است، و تمایل عمومی همچنان به استفاده از بیمه‌های سنتی به دلیل عادت و سابقه ذهنی بیشتر است. نبود اعتماد اجتماعی کافی و ضعف در گفتمان‌سازی فرهنگی در این حوزه، موجب شده شرکت‌های تکافل برای رشد، بیشتر بر کیفیت خدمات و استراتژی‌های بازاریابی تکیه کنند تا بر هویت اسلامی خود.

بنابراین، اگرچه از نظر فنی و زیرساختی، صنعت تکافل به سطح بالایی از بلوغ و رقابت‌پذیری با بیمه‌های مرسوم رسیده است، اما نبود پشتیبانی فرهنگی و اجتماعی می‌تواند در بلندمدت مانع از تثبیت پایدار آن در بازار شود. این وضعیت، نوعی ناهم‌خوانی میان پیشرفت تکنولوژیک و پذیرش عمومی ایجاد می‌کند که ممکن است توسعه این حوزه را در آینده با چالش‌هایی روبه‌رو سازد.

د) سناریوی چهارم: در این آینده، جامعه هنوز از نظر فرهنگی آمادگی لازم برای پذیرش گسترده مفاهیم مالی اسلامی را پیدا نکرده است. شناخت عمومی نسبت به تفاوت‌های بنیادین میان بیمه تکافل و بیمه‌های متعارف پایین است و رویکرد غالب مردم همچنان به سمت نظام‌های سنتی بیمه‌گری تمایل دارد. در چنین فضایی، اعتماد اجتماعی به تکافل در سطح پایینی باقی می‌ماند و گاه با تردید و نگاه انتقادی همراه است، به‌گونه‌ای که بیمه تکافل صرفاً در بخش‌هایی محدود از جامعه - اغلب جوامع مذهبی - مورد استقبال قرار می‌گیرد.

از سوی دیگر، بیمه تکافل در رقابت با بیمه‌های مرسوم نیز نتوانسته جایگاه مؤثری برای خود ایجاد کند. شرکت‌ها به دلیل نبود چابکی سازمانی، در پیاده‌سازی فناوری‌های پیشرفته نسل چهارم و اتوماسیون سیستم‌های حسابداری عملکرد ضعیفی دارند. همچنین، تلاش‌ها برای تدوین و اجرای استانداردهای بومی در حسابداری تکافل یا به نتیجه نرسیده‌اند، یا در عمل به کار گرفته نمی‌شوند. فرآیند یکپارچه‌سازی نرم‌افزارهای حسابداری با چارچوب‌های مالی اسلامی نیز هنوز در مراحل اولیه باقی مانده و نتوانسته مزیت رقابتی قابل توجهی ایجاد کند. در این شرایط، فعالیت‌های حسابداری در صنعت تکافل بیشتر جنبه صوری پیدا کرده‌اند و اثر واقعی آن‌ها بر کارایی و اعتماد ذی‌نفعان بسیار محدود است.

همچنین، قوانین نوین در صنعت مالی اسلامی یا هنوز به‌طور جدی وارد مرحله اجرا نشده‌اند یا بیشتر جنبه پیشنهادی دارند. رگ‌تک‌ها نیز در غیاب سیاست‌گذاری مؤثر و حمایت سازمانی، نتوانسته‌اند نقش نظارتی پررنگی در این حوزه ایفا کنند. ضعف در نظارت و عدم شفافیت در گزارش‌های مالی، منجر به محدود شدن نقش حسابداری در توسعه تکافل شده و چشم‌انداز آن را به سمت رکود و کارایی پایین سوق می‌دهد.

جمع‌بندی و پیشنهادها

پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تحلیل پیشران‌های آینده حسابداری تکافل در ایران انجام شده است. پس از بررسی ادبیات نظری و پیشینه پژوهش، ۲۵ پیشران تأثیرگذار بر آینده حسابداری تکافل در ایران شناسایی شد. این پیشران‌ها با توزیع پرسشنامه‌های خبره‌سنجی و روش دلفی فازی غربال شدند و ۸ پیشران برای اولویت‌بندی با روش مارکوس انتخاب شدند. بر اساس امتیازات کسب شده دو پیشران «رقابت‌پذیری تکافل با بیمه‌های مرسوم» و «توسعه فرهنگ مالی اسلامی» به ترتیب دارای بالاترین اولویت در میان سایر پیشران‌ها مؤثر بر آینده حسابداری تکافل در ایران هستند. سناریوهای آینده حسابداری تکافل بر اساس دو پیشران رقابت تکافل با بیمه‌های مرسوم و توسعه فرهنگ مالی-اسلامی و مصاحبه با گروه‌های قانونی توسعه یافتند. هر پیشران از دو حالت متضاد تشکیل شده است. حالات متضاد پیشران نخست عبارتند از: رقابت‌پذیری کم تکافل با بیمه‌های مرسوم در مقابل رقابت‌پذیری زیاد تکافل با بیمه‌های مرسوم. پیشران دوم هم دارای دو حالت متضاد است. حالات متضاد این پیشران عبارتند از: توسعه قابل توجه فرهنگ مالی-اسلامی در مقابل توسعه ضعیف فرهنگ مالی-اسلامی. به طور کلی به چهار سناریو باورپذیر در مورد آینده حسابداری تکافل در ایران به شرح زیر دست یافتیم:

۱. توسعه قابل توجه فرهنگ مالی اسلامی همراه با رقابت‌پذیری کم تکافل با بیمه‌های مرسوم
۲. توسعه قابل توجه فرهنگ مالی اسلامی همراه با رقابت‌پذیری زیاد تکافل با بیمه‌های مرسوم
۳. توسعه ضعیف فرهنگ مالی اسلامی همراه با رقابت‌پذیری کم تکافل با بیمه‌های مرسوم
۴. توسعه ضعیف فرهنگ مالی اسلامی همراه با رقابت‌پذیری زیاد تکافل با بیمه‌های مرسوم

بر اساس تحلیل سناریوهای چهارگانه، روشن است که مسیر آینده حسابداری تکافل در ایران به میزان توسعه فرهنگ مالی اسلامی، رقابت‌پذیری با بیمه‌های مرسوم و سطح بلوغ فناوری‌های مالی بستگی دارد. این پیشران‌ها نه تنها بر شیوه تدوین استانداردها و نظام گزارشگری مالی اثر می‌گذارند، بلکه تصمیم‌گیری مدیران مالی در مؤسسات تکافل را نیز دگرگون می‌سازند. از این‌رو، نتایج این پژوهش می‌تواند مبنای تصمیم‌سازی برای نهادهای تنظیم‌گر (مانند بیمه مرکزی و سازمان حسابرسی)، شرکت‌های بیمه متصدی تکافل، و دانشگاه‌ها در جهت ایجاد چارچوب‌های آموزشی، نظارتی و استاندارد متناسب با آینده این صنعت قرار گیرد.

نتایج این پژوهش با بخش قابل توجهی از ادبیات موجود هم‌راستا است. اهمیت «توسعه فرهنگ مالی اسلامی» که در این مطالعه به‌عنوان یکی از دو پیشران اصلی آینده حسابداری تکافل شناسایی شد، با یافته‌های پژوهشگران داخلی (حسین‌زاده و همکاران، ۱۴۰۴) و نیز مطالعات بین‌المللی (Akhtar et al., 2021; AL-Hersh & Masron, 2024; Hassan & Abbas, 2020; Hasan & Rahman, 2023; Mahdzan et al., 2024; Mukhtar & Barre, 2024) همخوانی دارد. این مطالعات نشان می‌دهند که فرهنگ مالی اسلامی و گرایش‌های شریعت‌محور، یکی از عوامل کلیدی در توسعه بازار تکافل و نیز پذیرش سازوکارهای مالی اسلامی است. در همین راستا، نقش «رقابت‌پذیری تکافل با بیمه‌های مرسوم» که در این پژوهش بالاترین اولویت را کسب کرد، با نتایج مطالعات داخلی (حسین‌زاده و همکاران، ۱۴۰۴؛ حبیبی، ۱۴۰۲؛ حاجی‌علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۹؛ عربی و محمودی، ۱۳۹۵) و همچنین پژوهش‌های خارجی (Ahmad Mokhtar et al., 2017; Alshammari et al., 2019; Coolen-Maturi, 2013; Echchabi et al., 2014; Hassan & Abbas, 2020; Mukhtar & Barre, 2024; Raza et al., 2020; Ustaoglu, 2015) نیز همسو است. این مطالعات نشان می‌دهند که ساختار رقابتی صنعت بیمه به‌ویژه رقابت میان تکافل و بیمه‌های متعارف نقش تعیین‌کننده‌ای در رشد، کارایی و مسیرهای تحول حسابداری تکافل دارد.

با توجه به چهار سناریوی محتمل آینده حسابداری تکافل در ایران، لازم است سیاست‌گذاران و شرکت‌های بیمه با اتخاذ مجموعه‌ای از اقدامات هماهنگ، زمینه را برای توسعه پایدار و رقابتی تکافل فراهم سازند. این اقدامات باید هم به گسترش فرهنگ مالی اسلامی کمک کند و هم قابلیت رقابت‌پذیری تکافل را در برابر بیمه‌های مرسوم تقویت نماید. پیشنهادهای زیر در پنج محور اصلی تنظیم شده‌اند:

۱. حمایت قانونی و نظارتی: ایجاد چارچوب قانونی برای تأسیس شرکت‌های تکافل، ارائه مشوق‌های مالیاتی، تدوین قوانین شرعی‌محور، و ایجاد نهادهای نظارتی تخصصی برای ارتقاء شفافیت و مسئولیت‌پذیری.
۲. توسعه خدمات و محصولات: طراحی بیمه‌های متنوع، ساده، قابل اجرا و رقابتی متناسب با نیاز جامعه، و استانداردسازی طرح‌ها برای افزایش اعتماد.
۳. فرهنگ‌سازی و آموزش: اجرای برنامه‌های آموزشی و اطلاع‌رسانی، ترویج فرهنگ مالی اسلامی، و تربیت نیروی انسانی متخصص.
۴. نوآوری فناورانه و تحول دیجیتال: بهره‌گیری از هوش مصنوعی، بلاک‌چین و تحلیل داده برای بهبود فرآیندها، شفافیت و کارایی.

۵. زیرساخت‌های مالی اسلامی: گسترش تکافل اتکابی، تأسیس صندوق‌های تضمین شرعی، و به‌کارگیری ابزارهای مالی اسلامی متناسب با ساختار شرکت‌های تکافل.

پژوهش حاضر، مانند هر مطالعه علمی دیگر، با محدودیت‌هایی همراه است. نخست آن که جامعه آماری این تحقیق شامل ۱۵ خبره در حوزه‌های حسابداری، تکافل، بیمه و آینده‌پژوهی بوده است؛ بنابراین، نتایج به میزان قضاوت و دانش تخصصی این گروه وابسته است و تعمیم آن به کل جامعه حرفه‌ای باید با احتیاط انجام گیرد. همچنین روش انتخاب خبرگان به صورت قضاوتی و بر اساس معیارهای تخصص و تجربه بوده است که هرچند دقت علمی را افزایش داده، اما احتمال سوگیری در انتخاب را نیز به طور نسبی افزایش می‌دهد.

از سوی دیگر، روش‌های به‌کاررفته در این پژوهش ذاتاً مبتنی بر قضاوت انسانی و برآوردهای احتمالی‌اند؛ از این رو، عدم قطعیت در نتایج آینده‌پژوهی امری اجتناب‌ناپذیر است. همچنین روش اولویت‌بندی پیشران‌ها با استفاده از روش امتیازی مارکوس انجام شده که خود محدودیت‌هایی در دقت و عینیت نتایج دارد. با وجود آنکه پژوهش حاضر از رویکرد آمیخته استفاده کرده است، بخش کمی آن محدود به تحلیل داده‌های دلفی و اولویت‌بندی پیشران‌ها بوده و به‌کارگیری روش‌های آماری دیگر می‌تواند موضوع پژوهش‌های آینده باشد.

در تبیین پیشران‌های تأثیرگذار بر آینده حسابداری تکافل، تمرکز پژوهش بر عوامل کلان اثرگذار بر ساختار حسابداری و گزارشگری مالی در صنعت تکافل بوده است. بدین معنا که تکافل به عنوان بخش مکمل نظام مالی و جایگزین مشروع بیمه‌های متعارف در چارچوب مفهومی و تحلیل‌های خبرگان لحاظ شده است، هرچند مقایسه جزئی میان سازوکارهای بیمه‌ای و تکافلی در این مرحله از تحقیق انجام نگرفته و می‌تواند در مطالعات آینده به صورت جداگانه و عمیق‌تر بررسی شود.

در پایان، می‌توان گفت که نتایج یک تحقیق کیفی باید به عنوان راهنمایی برای پژوهش‌های کیفی و کمی بعد از خود عمل کند. با توجه به چارچوب و یافته‌های این پژوهش، توصیه می‌شود پژوهشگران آتی در زمینه‌های زیر و با بهره‌گیری از روش‌های پیشنهادی به تحقیق بپردازند:

۱. انجام پژوهش‌های آینده‌پژوهی در سایر حوزه‌های علوم مالی.

۲. استفاده از روش‌های فاصله‌ای مانند کداس (CODAS)، تاپسیس (TOPSIS) و تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) جهت اولویت‌بندی پیشران‌ها.

۳. به‌کارگیری روش‌های کمی داده‌محور مانند تحلیل روند برای تحلیل و پیش‌بینی پیشران‌ها.

مشارکت نویسندگان

تشکر و قدردانی

تعارض منافع

"نویسنده (گان) باید هرگونه تضاد منافع احتمالی را به منظور انتشار مقاله خود اعلام کنند. متن زیر باید عیناً در مقاله گنجانده شود": نویسندگان اعلام می‌دارند که در خصوص انتشار این مقاله تضاد منافع وجود ندارد. علاوه بر این، موضوعات اخلاقی، از جمله سرقت ادبی، رضایت آگاهانه، سوء رفتار، جعل داده‌ها، انتشار و ارسال مجدد و مکرر و همچنین، سیاست مجله در قبال استفاده از هوش مصنوعی از سوی نویسندگان رعایت شده است."

منابع

آزادبخت، ف.، یاقوتی، ا.، و درویشی هویدا، ی. (۱۴۰۳). استخراج انگاره‌های فقهی تکافل از فتاوی و نظریات فقیهان امامیه. *پژوهشنامه*

بیمه، ۱۳(۴)، ۳۶۱-۳۷۰. <https://doi.org/10.22056/ijir.2024.04.06>

امجدی، ک.، رجایی، ی.، دالمن پور، م.، و رحیم زاده، ا. (۱۴۰۰). مقایسه تطبیقی بهره‌وری صنعت بیمه تکافل در مقابل بیمه متعارف

بر اساس روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی. مدیریت بهره‌وری، ۱۵(۴)، ۲۶۱-۲۷۹.

<https://doi.org/10.30495/qjopm.2020.1884424.2700>

پرور، م. (۱۳۹۸). بررسی آثار شاخص‌های کلان اقتصادی بر ضریب نفوذ بیمه در ایران با تأکید بر سرمایه انسانی و رشد ارزش افزوده بخش صنعت. تحلیل‌های اقتصادی توسعه ایران. ۱۷(۲)، ۱۰۹-۱۲۷.

<https://doi.org/10.22051/edp.2020.32047.1246>

پهلوانیان، م.، شیرخدایی، م.، و قاضی نوری، س. (۱۴۰۱). تعیین مسیر گذار به فناوری‌های نوین بیمه‌ای در ایران. پژوهشنامه بیمه، ۱۱(۲)، ۱۴۷-۱۷۹.

<https://doi.org/10.22056/ijir.2022.02.05>

جلیلی، ع.، عبدالملکی، ح.، و معظمی، ح. (۱۳۹۶). بررسی مبانی حقوقی بازتوزیع مازاد بیمه تکافل. پژوهشنامه بیمه، ۳۲(۲)، ۱۰۷-۱۲۶.

<https://doi.org/10.22056/ijir.2017.02.06>

جعفری نیا، س.، سلماسی، م.، خواستار، ح.، و نیاکان، ل. (۱۴۰۰). مرور نظام‌مند مطالعات آینده‌پژوهی بیمه‌های اتومبیل. پژوهشنامه بیمه، ۱۰(۳)، ۲۴۱-۲۵۴.

<https://doi.org/10.22056/ijir.2021.03.07>

حاجی علی اکبری، ف.، زبان دان، ا.، و جعفرلی، ف. (۱۳۹۹). بررسی عوامل مؤثر در پیاده‌سازی بیمه اسلامی (تکافل) در سطح بیمه میهن. پژوهشنامه بیمه، ۹(۴)، ۴۴۴-۴۶۱.

<https://doi.org/10.22056/ijir.2020.04.05>

حبیبی، م. (۱۴۰۲). ویژگی‌ها، عوامل و موانع مؤثر بر پذیرش تکافل در صنعت بیمه با رویکرد داده بنیاد. فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، ۲۳(۹۲)، ۱۶۳-۱۹۳.

https://eghtesad.iict.ac.ir/article_713174.html

حسین زاده، م.، صفا، م.، ملکی، م. ح.، و برهانی، س. ع. (۱۴۰۴). شناسایی و تحلیل پیشران‌های مؤثر بر صنعت بیمه. پژوهشنامه بیمه، ۱۴(۳)، ۱۹۳-۲۰۸.

<https://doi.org/10.22056/ijir.2025.03.02>

حسینی، س. ر.، و کاظمی نجف آبادی، م. (۱۳۹۸). تحلیل عرضه و تقاضای خدمات تکافلی در اقتصاد اسلامی. دوفصلنامه جستارهای اقتصادی ایران با رویکرد اقتصاد اسلامی، ۱۶(۳۱)، ۱۶۱-۱۹۴.

<https://doi.org/10.30471/iee.2019.1601>

حقیقی کفاش، م.، بهرامی، ا.، و حاجی کریمی، ب. (۱۴۰۲). شناسایی و اولویت‌بندی مولفه‌ها و شاخص‌های مؤثر بر اینشورتک برای کسب‌وکارهای نوپا در صنعت بیمه. نشریه مدیریت کسب‌وکارهای بین‌المللی، ۶(۳)، ۸۷-۱۰۷.

<https://doi.org/10.22034/jiba.2023.49744.1837>

خندان، ع.، نیاکان، ل.، و فخاری نژاد، ز. (۱۴۰۲). پیش‌بینی بازخرید بیمه‌نامه‌های زندگی به شرط فوت با استفاده از شبکه‌های عصبی عمیق. پژوهشنامه بیمه، ۱۲(۴)، ۲۶۵-۲۸۲.

<https://doi.org/10.22056/ijir.2023.04.02>

دهقانی، ج.، ملکی، م. ح.، پورفخران، م. ر.، و صفا، م. (۱۴۰۳). آینده‌پژوهی تأمین مالی پایدار در صنعت حمل‌ونقل دریایی با رویکرد سناریونگاری. مدیریت مهندسی و رایانش نرم، ۱۰(۲)، ۲۷-۵۱.

<https://doi.org/10.22091/jemsc.2024.11086.1186>

رحمانی، ع. و رسولی، ن. (۱۴۰۱). چالش‌های اندازه‌گیری قراردادهای بیمه طبق استاندارد بین‌المللی گزارشگری مالی شماره ۱۷ در ایران. فصلنامه علمی دانش حسابداری مالی، ۹(۴)، ۳۳-۷۲. <https://doi.org/10.30479/ifak.2022.17352.3011>

ستایش، م. ح. و رضائیان زاده، ر. (۱۴۰۲). شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر نوآوری در حسابداری. مطالعات تجربی حسابداری مالی، ۲۰(۷۸)، ۳۳-۱. <https://doi.org/10.22054/qjma.2023.73784.2461>

سلاطی، ص.، برزیده، ف.، رئیسی وانانی، ا. و باباجانی، ج. (۱۴۰۰). شناسایی پیشران‌های مؤثر بر آینده حسابداری در ایران در حوزه نوآوری‌های فناوری محور. محورها: حسابداری و منافع اجتماعی، ۱۱(۴)، ۲۴-۱. <https://doi.org/10.22051/jaasci.2022.39111.1663>

شاه آبادی، ا.، مهدی پور، ف. و مرادی، ع. (۱۳۹۹). تأثیر ضریب نفوذ بیمه بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب. پژوهشنامه بیمه، ۹(۳)، ۲۶۴-۲۷۹. <https://doi.org/10.22056/ijir.2020.03.02>

عربی، س. ه. و محمودی، ف. (۱۳۹۵). بررسی تکافل، چشم‌انداز و چالش‌های صنعت تکافل. نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی. ۵(۱۴)، ۳۱-۷. <https://mieaoi.ir/article-1-290-en.html>

قربانی، ز.، علی مرادی افشار، پ.، فقه مجیدی، ع. و قربانی، ز. (۱۴۰۴). تأثیر شوک نااطمینانی اقتصاد کلان بر ضریب نفوذ بیمه در ایران. پژوهشنامه بیمه، ۱۴(۴)، ۳۲۷-۳۴۶. <https://doi.org/10.22056/ijir.2025.04.05>

ملکی، م. ح.، مرتضوی، س. ح.، شیرویه‌پور، ش. و زارع بهنمیری، م. ج. (۱۴۰۲). نقش کلان‌داده در آینده صنعت بانکداری با رویکرد سناریونگاری. مطالعات مدیریت کسب و کار هوشمند، ۱۲(۴۷)، ۲۷۱-۳۱۳. <https://doi.org/10.22054/ims.2023.74259.2347>

محبی آشتیانی، س.، عادل، ا.، علی پورفخاران، م. ر. و ملکی، م. ح. (۱۴۰۴). ارائه چارچوبی برای شناسایی و تحلیل پیشران‌های مؤثر بر آینده قراردادهای هوشمند در صنعت بانکداری. نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۱۴(۵۰)، ۲۶۱-۲۸۷. <https://mieaoi.ir/article-1-1699-fa.html>

هادی شایسته، ا.، ملکی، م. ح.، میرعرب بایگی، س. ع. و یزدانیان، ن. (۱۴۰۰). آینده‌پژوهی سازمان‌های پروژه‌محور فعال در صنعت خدمات مالی. مدیریت صنعتی، ۱۳(۳)، ۴۱۴-۳۹۱. <https://doi.org/10.22059/imj.2021.333426.1007881>

Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions. (2023-a). *Financial Accounting Standard No. 42: Presentation and Disclosure in the Financial Statements of Takaful Institutions*. Manama, Bahrain: Author. <https://aaoifi.com/accounting-standards-2/?lang=en>

Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions. (2023-b). *Financial Accounting Standard No. 43: Accounting for Takaful Institutions*. Manama, Bahrain: Author. <https://aaoifi.com/accounting-standards-2/?lang=en>

Abdullah, A. A. H., & Almaqtari, F. A. (2024). The impact of artificial intelligence and Industry 4.0 on transforming accounting and auditing practices. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 10(1), 100218. <https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2024.100218>

Adewale, A. A., & Ismal, R. (2022). Empirical assessment on digital transformation in Islamic banking 1. In Y. Suzuki, & M. D. Miah (Eds.), *Digital Transformation in Islamic Finance* (pp. 118-141). Routledge. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003262169-9/empirical-assessment-digital-transformation-islamic-banking-1-abideen-adeyemi-adewale-rifki-ismal>

- Ahmad Mokhtar, H. S., Abdul Aziz, I., & Md Hilal, N. (2017). Corporate demand for general Takāful in Malaysia. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 9(2), 164-184. <https://doi.org/10.1108/IJIF-08-2017-0024>
- Akhter, W., & Khan, S. U. (2017). Determinants of Takāful and conventional insurance demand: A regional analysis. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1291150. <https://doi.org/10.1080/23322039.2017.1291150>
- Akhter, W., Jamil, H., & Fam, K. S. (2021). Islamic influence on customer satisfaction: evidence from Takaful and conventional insurance industry. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 12(4), 524-543. <https://doi.org/10.1108/JIABR-05-2020-0148>
- Alhammadi, S. (2023). Expanding financial inclusion in Indonesia through Takaful: Opportunities, challenges and sustainability. *Journal of Financial Reporting and Accounting*. <https://doi.org/10.1108/JFRA-05-2023-0256>
- AL-Hersh, N. F., & Masron, T. A. (2024). The Role of Culture on Islamic Finance: A Comparative Analysis from Islamic Finance Permitting Countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 15(3), 13131-13159. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01579-0>
- Alkhan, A. M., & Hassan, M. K. (2020). Takaful operators: Analyzing segregated accounts between operator/participants. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 11(9), 1649-1664. <https://doi.org/10.1108/JIABR-01-2020-0005>
- Alshammari, A. A., Syed Jaafar Alhabshi, S. M., & Saiti, B. (2018). A comparative study of the historical and current development of the GCC insurance and takaful industry. *Journal of Islamic Marketing*, 9(2), 356-369. <https://doi.org/10.1108/JIMA-05-2016-0041>
- Alshammari, A. A., Alhabshi, S. M. B. S. J., & Saiti, B. (2019). The impact of competition on cost efficiency of insurance and takaful sectors: Evidence from GCC markets based on the Stochastic Frontier Analysis. *Research in International Business and Finance*, 47, 410-427. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2018.09.003>
- Alshater, M. M., Saba, I., Supriani, I., & Rabbani, M. R. (2022). Fintech in Islamic finance literature: A review. *Heliyon*, 8(9). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10385>
- Amjadi, K., Rajaei, Y., Dalmanpour, M., & Rahimzadeh, A. (2021). Comparative study of productivity of Islamic Takafel insurance and conventional insurance based on fuzzy hierarchical analysis method. *The Journal of Productivity Management*, 15(4), 261-279. <https://doi.org/10.30495/qjopm.2020.1884424.2700> [In Persian].
- Arabi, S., & Mahmodi, F. (2016). Perspective and challenges of Takaful industry. *Islamic Economics and Banking*, 5(14), 7-31. <https://mieaoi.ir/article-1-290-en.html> [In Persian].
- Ayedh, A. M., Mahyudin, W. A. T., Abdul Samat, M. S., & Muhamad Isa, H. H. (2021). The integration of Shariah compliance in information system of Islamic financial institutions: Qualitative evidence of Malaysia. *Qualitative Research in Financial Markets*, 13(1), 37-49. <https://doi.org/10.1108/QRFM-05-2017-0042>
- Azadbakht, F., Yaghouti, E., & Darvishihoveyda, Y. (2024). Extracting jurisprudential concepts of Takaful based on opinions and insurance fatwas of Imami jurists. *Iranian Journal of Insurance Research*, 13(4), 361-370. <https://doi.org/10.22056/ijir.2024.04.06> [In Persian].
- Bakar, M. D. (2009). Shari'ah Principles Governing Takaful Models. *Takaful Islamic Insurance: Concepts and Regulatory Issues*, 31-45. <https://doi.org/10.1002/9781118390528.ch3>
- Salati, S., Barzideh, F., Raeisi Vanani, I., & Babajani, J. (2022). Identifying the drivers of the future of accounting in Iran in the field of technology-based innovations. *Journal of Accounting and Social Interests*, 11(4), 1-24. <https://doi.org/10.22051/jaasci.2022.39111.1663> [In Persian].
- BenSaid, Y. R., & Quttainah, M. A. (2024). The determinants of Takaful insurance financial stability: The moderating role of Shari'ah Supervisory Board. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. <https://doi.org/10.1108/JIABR-11-2023-0392>
- Billah, M. M. (2003). *Islamic and Modern Insurance (Principles and Practices)*. Ilmiah Publishers. <https://cir.nii.ac.jp/crid/1130282271088702592>

- Bonsón, E., & Bednárová, M. (2019). Blockchain and its implications for accounting and auditing. *Meditari Accountancy Research*, 27(5), 725-740. <https://doi.org/10.1108/MEDAR-11-2018-0406>
- Cahyandari, R., Kalfin, Sukono, Purwani, S., Ratnasari, D., Herawati, T., & Mahdi, S. (2023). The development of sharia insurance and its future sustainability in risk management: a systematic literature review. *Sustainability*, 15(10), 8130. <https://doi.org/10.3390/su15108130>
- Coolen-Maturi, T. (2013). Islamic insurance (takaful): Demand and supply in the UK. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 6(2), 87-104. <https://doi.org/10.1108/17538391311329806>
- Dehghani, J., Maleki, M. H., Pourfakharan, M. R., & Safa, M. (2025). Futures study of sustainable financing in the marine transportation industry with a scenario approach. *Engineering Management and Soft Computing*, 10(2), 27-51. <https://doi.org/10.22091/jemsc.2024.11086.1186> [In Persian].
- Doss, S. (2020). Digital disruption through data science: Embracing digital innovation in insurance business. *Bimaquest*, 20(3), 16-33. <http://bimaquest.niapune.org.in/index.php/bimaquest/article/view/78>
- Echchabi, A., Ayinde Olorogun, L., & Azouzi, D. (2014). Islamic insurance prospects in Tunisia in the wake of the Jasmine revolution: A survey from customers' perspective. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 5(1), 15-28. <https://doi.org/10.1108/JIABR-06-2012-0032>
- Farah, A. A., Mohamed, M. A., Ali Farah, M., Yusuf, I. A., & Abdulle, M. S. (2025). Impact of Islamic banking on economic growth: A systematic review of Scopus-indexed studies (2009–2024). *Cogent Economics & Finance*, 13(1), 2490819. <https://doi.org/10.1080/23322039.2025.2490819>
- Fülöp, M. T., Topor, D. I., Ionescu, C. A., Căpușeanu, S., Breaz, T. O., & Stanescu, S. G. (2022). Fintech accounting and Industry 4.0: future-proofing or threats to the accounting profession? *Journal of Business Economics and Management*, 23(5), 997-1015. <https://doi.org/10.3846/jbem.2022.17695>
- Ghorbani, Z., Alimoradi Afshar, P., Fegheh Majidi, A., & Ghorbani, Z. (2025). Impact of macroeconomic uncertainty shocks on insurance penetration in Iran. *Iranian Journal of Insurance Research*, 14(4), 327-346. <https://doi.org/10.22056/ijir.2025.04.05> [In Persian].
- Gundumogula, M. (2020). Importance of focus groups in qualitative research. *International Journal of Humanities and Social Science (IJHSS)*, 8(11), 299-302. <https://doi.org/10.24940/theijhss/2020/v8/i11/HS2011-082>
- Habib, S. F. (2018). *Fundamentals of Islamic Finance and Banking*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119371076.ch10>
- Habibi, A., Jahantigh, F. F., & Sarafrazi, A. (2015). Fuzzy delphi technique for forecasting and screening items. *Asian Journal of Research in Business Economics and Management*, 5(2), 130-143. <http://dx.doi.org/10.5958/2249-7307.2015.00036.5>
- Habibi, M. (2024). Features, factors and barriers affecting the acceptance of Takaful in the insurance industry with the foundation's data approach. *Islamic Economics*, 23(92), 163-193. https://eghtesad.iict.ac.ir/article_713174.html [In Persian].
- Hadi Shayesteh, A., Maleki, M. H., Mirarab Baygi, S. A., & Yazdanian, N. (2022). A Future study of project-based organizations active in financial services industry. *Industrial Management Journal*, 13(3), 391-414. <https://doi.org/10.22059/imj.2021.333426.1007881> [In Persian].
- Haghighi Kafash, M., Bahrami, A., & hajikarimi, B. (2023). Identification and prioritization of components and indicators affecting Insurtech For start-ups in the insurance industry. *Journal of International Business Administration*, 6(3), 87-107. <https://doi.org/10.22034/jiba.2023.49744.1837> [In Persian].

- Hajialiakbari, F., Zaban Daan, E., & Jafarli, F. (2020). Investigating effective factors in the implementation of Islamic insurance (takaful) at the level of Mihaan insurance. *Iranian Journal of Insurance Research*, 9(4), 444-461. <https://doi.org/10.22056/ijir.2020.04.05> [In Persian].
- Hasan, A. A. T., & Rahman, M. T. (2023). Family Takāful purchase intentions in Bangladesh: the mediating role of attitude and saving motives and the moderating role of religiosity. *Islamic Economic Studies*, 31(1/2), 2-21. <https://doi.org/10.1108/IES-03-2023-0012>
- Hassan, E., & Rohayem, A. (2009). Transparency and financial reporting in Islamic insurance. *Takaful Islamic Insurance: Concepts and Regulatory Issues*, 265-284. <https://doi.org/10.1002/9781118390528.ch13>
- Hassan, H. A. (2020). Takaful models: origin, progression and future. *Journal of Islamic Marketing*, 11(6), 1801-1819. <https://doi.org/10.1108/JIMA-04-2018-0078>
- Hassan, H. A., & Abbas, S. K. (2020). Factors influencing the investors' intention to adopt Takaful (Islamic insurance) products: A survey of Pakistan. *Journal of Islamic Marketing*, 11(1), 1-13. <https://doi.org/10.1108/JIMA-03-2018-0064>
- Hassan, M. S., Islam, M. A., Yusof, M. F., & Nasir, H. (2023). Users' fintech services acceptance: A cross-sectional study on Malaysian Insurance & takaful industry. *Heliyon*, 9(11). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e21130>
- Hemrit, W., & Belgacem, I. (2024). What are the key drivers of Fraud reporting in Takaful insurance? Evidence from count data models. *Journal of Financial Reporting and Accounting*. <https://doi.org/10.1108/JFRA-10-2023-0632>
- Hosseinzadeh, M., Safa, M., Maleki, M. H., & Borhani, S. A. (2025). Identifying and Analyzing Drivers Affecting the Insurance Industry. *Iranian Journal of Insurance Research*, 14(3), 193-208. <https://doi.org/10.22056/ijir.2025.03.02> [In Persian].
- Hoseini, S. R., & Kazemi Najafabadi, M. (2019). Analysis of Supply and Demand for Services of Takaful in Islamic Economics. *Journal of Economic Essays: An Islamic Approach "Jostārḥā-ye Eghtesādi bā Ruykard-e Eslāmi"*, 16(31), 161-194. <https://doi.org/10.30471/iee.2019.1601> [In Persian].
- IMARC Group. (2024). *Takaful Market Size, Share, Trends and Forecast by Product Type and Region, 2025–2033*. Retrieved June 24, 2025, from <https://www.imarcgroup.com/takaful-market>
- Jalili, A., Abdolmaleki, H., & Moazami, H. (2017). Investigating the legal basis of the redistribution of takaful insurance surplus. *Iranian Journal of Insurance Research*, 6(2), 139-148. <https://doi.org/10.22056/ijir.2017.02.06> [In Persian].
- Jafari Nia, S., Salmasi, M., Khastar, H., & Niakan, L. (2021). A systematic review of future studies in the field of auto insurance. *Iranian Journal of Insurance Research*, 10(3), 241-254. <https://doi.org/10.22056/ijir.2021.03.07> [In Persian].
- Karbhari, Y., Muye, I., Hassan, A. F. S., & Elnahass, M. (2018). Governance mechanisms and efficiency: Evidence from an alternative insurance (Takaful) market. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 56, 71-92. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2018.02.017>

- Khan, A., Hassan, M. K., Paltrinieri, A., Dreassi, A., & Bahoo, S. (2020). A bibliometric review of takaful literature. *International Review of Economics & Finance*, 69, 389-405. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2020.05.013>
- Khandan, A., Niakan, L., & Fakharinezhad, Z. (2023). Predicting term life insurance surrender using deep neural networks. *Iranian Journal of Insurance Research*, 12(4), 265-282. <https://doi.org/10.22056/ijir.2023.04.02> [In Persian].
- Mahdzan, N. S., Zainudin, R., Wan Ahmad, W. M., & Hanifa, M. H. (2024). Does Islamic financial literacy and motives influence the holdings of Islamic financial products? A study on bank customers in Klang Valley, Malaysia. *Journal of Islamic Marketing*, 15(9), 2286-2309. <https://doi.org/10.1108/JIMA-05-2022-0158>
- Maleki, M. H., Mortazavi, S. M., Shirooyehpour, S., & Zare Bahnamiri, M. J. (2023). The role of big data in the future of the banking industry with scenario planning approach. *Business Intelligence Management Studies*, 12(47), 271-313. <https://doi.org/10.22054/ims.2023.74259.2347> [In Persian].
- Malik, A., & Ullah, K. (2019). *Introduction to Takaful* (Vol. 10). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-32-9016-7>
- Mejri, M., Ben Othman, H., Abdou, H. A., & Hussainey, K. (2023). Comparing the value-relevance of AAOIFI versus IFRS accounting numbers in the Takaful industry. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 14(7), 1065-1087. <https://doi.org/10.1108/JIABR-10-2020-0333>
- Memon, U., Waseem, M., Zain ul Abidin, M., Junejo, Z., & Ali, M. (2024). Turning crisis into opportunity: the emergence of cyber risk takaful in the digital world. *Emerald Emerging Markets Case Studies*, 14(3), 1-24. <https://doi.org/10.1108/EEMCS-12-2023-0467>
- Mohd Zain, F. A., Wan Abdullah, W. A., & Percy, M. (2021). Voluntary adoption of AAOIFI disclosure standards for takaful operators: the role of governance. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 12(4), 593-622. <https://doi.org/10.1108/JIABR-08-2018-0119>
- Mohebi Ashtiani, S., Adeli, O A., Pourfakharan M, & Maleki M H. (2026). A framework for identifying and analyzing drivers affecting the future of smart contracts in the banking industry. *Islamic Economics and Banking*, 14(50), 261-287. <https://mieaoi.ir/article-1-1699-fa.html> [In Persian].
- Mohy-Ul-Din, S., Samad, S., Rehman, M. A., Ali, M. Z., & Ahmad, U. (2019). The mediating effect of service provider expertise on the relationship between institutional trust, dispositional trust and trust in Takaful services: An empirical investigation from Pakistan. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 12(4), 509-522. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-02-2018-0072>
- Mukhtar, Y. A., & Barre, G. M. (2024). Determinants of customer perception on the adoption of Takaful in Somalia. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 15(7), 1053-1071. <https://doi.org/10.1108/JIABR-03-2022-0093>
- Naheem, M. A. (2020). Presenting a legal and regulatory analysis of the United Arab Emirates' past, present and future legislation on combating money laundering (ML) and terrorist financing (TF). *Journal of Money Laundering Control*, 26(2), 253-267. <https://doi.org/10.1108/JMLC-08-2017-0038>

- Naz, A., Ali, M., & Abadullah. (2025). Takaful Governance and Sustainable Practices. In M. Ali, S. A. Raza, N. S. Abdul Wahab, C. Puah, H. Amin, & Abadullah (Eds.), *Islamic Finance and Corporate Governance: Synergies for Sustainable Growth* (pp. 175-201). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/978-1-83662-346-520251023>
- Nyumba, T.O., Wilson, K., Derrick, C. J., & Mukherjee, N. (2018). The use of focus group discussion methodology: Insights from two decades of application in conservation. *Methods in Ecology and evolution*, 9(1), 20-32. <https://doi.org/10.1111/2041-210X.12860>
- Pahlavanian, M., Shirkhodaie, M., & Ghazinoory, S. (2022). Determining the transition path to emerging insurance technologies in Iran. *Iranian Journal of Insurance Research*, 11(2), 147-179. <https://doi.org/10.22056/ijir.2022.02.05> [In Persian].
- Parvar, M. (2019). Investigating the effects of macroeconomic indicators on insurance penetration rate in Iran with emphasis on human capital and value added growth of the industrial sector. *Iranian Economic Development Analyses*, 7(2), 109-127. <https://doi.org/10.22051/edp.2020.32047.1246> [In Persian].
- Rahmani, A., & Rasouli, N. (2022). Challenges of measuring insurance contracts according to International Financial Reporting Standard No. 17 in Iran. *Financial Accounting Knowledge*, 9(4), 33-72. <https://doi.org/10.30479/fak.2022.17352.3011> [In Persian].
- Raza, S. A., Ahmed, R., Ali, M., & Qureshi, M. A. (2020). Influential factors of Islamic insurance adoption: an extension of theory of planned behavior. *Journal of Islamic Marketing*, 11(6), 1497-1515. <https://doi.org/10.1108/JIMA-03-2019-0047>
- Sallemi, N., & Zouari, G. (2024). Effect of external corporate factors on takaful performance. *Asian Journal of Accounting Research*. <https://doi.org/10.1108/AJAR-10-2023-0336>
- Sarea, A. M., Bin-Nashwan, S. A., & Elsayed, A. H. (2021). *Artificial Intelligence and Islamic Finance*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003171638>
- Setayesh, M. H. and Rezaeianzadeh, Z. (2023). Identification and Ranking of Factors Affecting Innovation in Accounting. *Empirical Studies in Financial Accounting*, 20(78), 1-33. <https://doi.org/10.22054/qjma.2023.73784.2461> [In Persian].
- Shah Abadi, A., Mehdiপুর, F., & Moradi, A. (2020). The impact of insurance penetration on the entrepreneurial space in selected countries. *Iranian Journal of Insurance Research*, 9(3), 264-279. <https://doi.org/10.22056/ijir.2020.03.02> [In Persian].
- Shanmugam, B., & Thanasegaran, H. (2008). Combating money laundering in Malaysia. *Journal of Money Laundering Control*, 11(4), 331-344. <https://doi.org/10.1108/13685200810910402>
- Sherif, M., & Shaairi, N. A. (2013). Determinants of demand on family Takaful in Malaysia. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 4(1), 26-50. <https://doi.org/10.1108/17590811311314276>
- Sherif, M., & Hussnain, S. (2017). Family Takaful in developing countries: The case of Middle East and North Africa (MENA). *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 10(3), 371-399. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-01-2016-0016>
- Shukor, S. A. (2020). Trust in Takaful agents: Antecedents and consequences. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 11(6), 1161-1174. <https://doi.org/10.1108/JIABR-01-2018-0013>

- Stević, Ž., Pamučar, D., Puška, A., & Chatterjee, P. (2020). Sustainable supplier selection in healthcare industries using a new MCDM method: Measurement of alternatives and ranking according to COmpromise solution (MARCOS). *Computers & industrial engineering*, 140, 106231. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2019.106231>
- Stoeckli, E., Dremel, C., & Uebernickel, F. (2018). Exploring characteristics and transformational capabilities of InsurTech innovations to understand insurance value creation in a digital world. *Electronic markets*, 28, 287-305. <https://doi.org/10.1007/s12525-018-0304-7>
- Ustaoglu, M. (2015). Public awareness, understanding and attitudes towards interest-free insurance (Takaful) services evaluation by education level: survey based on empirical analysis for Turkey. *Journal of Asian and African studies*, 50(4), 445-456. <https://doi.org/10.1177/0021909614533095>
- Wahyuni, E. T., Azhar, Z., & Fajriati, N. (2023). Institutional work for IFRS adoption: the case of IFRS 17 insurance contract for Islamic insurance in Malaysia. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. <https://doi.org/10.1108/JIABR-06-2023-0173>
- Yunita, I. (2024). Development, Risk and Legal Aspect of Fintech, Insurtech and Proptech in Indonesia. *Majority Science Journal*, 2(1), 390-399. <https://doi.org/10.61942/msj.v2i1.54>